

TOVERBERG 71

JAARGANG 18 / 4 WINTER 2023

HET BELEEFDE GENOT
CULTURELE EN LITERAIRE KRING

HBC
HBC

HET BELEEFDE GENOT
HET BELEEFDE GENOT
VZW

"Ieder mens die genoegene schiept in het voltooien van zijn taak is een kunstenaar; welke ook die taak is en hoe nederig ze ook is, hij brengt een kunstwerk tot stand. De toetssteen is het beleefde genot, het plezier, de perfectie: het overtuigend resultaat!"

Henry Van de Velde

Doornlaan 8, 8210 Zedelgem

0498/73.58.73

info@hetbeleefdegenot.be

BTW BE0893.747.805

Rek. BE71 0014 8517 3969

www.hetbeleefdegenot.be

Colofon

Redactie: Els Vermeir, Carine Vankeirsbilck,
Marie-Rose D'Haese, Bart Madou, André
Callier

Werkten ook mee: Katherine Muylaert,
Patrick Vanhaelemeesch, Andreas Van
Rompae, Marie-Claire Devos, Chris Spatz

Kaft: Herman De Leye

Vormgeving: André Callier

Foto's: Webfoto's, beeldmateriaal KMSKA

Toverberg verschijnt 4x per jaar, bij het
begin van elk jaargetijde.

Lid worden van 'Het Beleefde Genot' kan
via een abonnement op 'TOVERBERG'
door 20 € te storten op de hierboven
vermelde rekening.

Afzonderlijke nummers: 6 €

De auteurs zijn verantwoordelijk voor hun
bijdragen.

Kopiëren of citeren is toegelaten, mits
bronvermelding.

Inhoudsopgave

Voorwoord	01
Doordenker.....	02
Afscheid doordenker.....	03
Elsenspinsels	03
Chapeau.....	05
Afscheid chapeau	11
Over de grens.....	12
De leesgroep	16
Beleefd.....	20
Te Belevén.....	22
Poëzie.....	25
Kathebelletjes	27
Ad multos annos.....	29
Coupure.....	32
Pathéscope.....	36
Gelezen en goedgekeurd	39
Buitenbeentjes: -Apocalypsofie	40
- Leenman.....	44
- Krasse Koppen	45

ISSN 2030-1340

Voorwoord

Door Els Vermeir

Beste lezer,

Ik moet je waarschuwen: deze wintereditie bevat flink wat zware kost! Bart Madou heeft nog maar pas de zondvloed *Beleefd* – zoals sommigen onder jullie misschien wel letterlijk, de voorbije maand – of daar heeft hij het al over de nakende *Apocalyps*. Een noodlotsgedachte die eveneens bij Eline Vere terug te vinden is in *Coupure*.

Katherine Muylaert heeft het in haar laatste *Kathebelletje* trouwens ook al over rouwen en dood, gelukkig zonder al te veel droefenis. Die is er helaas wel in *De Geschiedenis* van Elsa Morante, waar Marie-Rose D’Haese voor de laatste keer haar *Chapeau* voor afneemt. En als we het dan toch over geschiedenis hebben: daar valt vast nog een en ander over *Te Beleven* samen met Kristien Hemmerechts.

Geschiedenis wordt dezer dagen meer dan ooit geschreven, en wie weet kan *Pathéscope* ons daar iets over leren. Al was het maar het belang van de liefde. Dat wordt ook door Gerard Reve onderstreept in *Ad multos annos*. Hij doet dat weliswaar niet zo poëtisch als Hadewych, wier *Leenman* van Stefaan van Brecht we dankzij Andreas Van Rompaey leren kennen. Of Anna Enquist net zo’n *Meesterwerk* heeft geschreven als het oeuvre van Hadewych, dat weten Marie-Claire Devos en haar *Leesgroep* ons te vertellen.

In elk geval: taal is uiterst belangrijk. Zeg dat Wittgenstein het gezegd heeft, de laatste *Doordenker* die Carine Vankeirsbilck heeft ontmoet. Voor de rest is alles relatief. Lees er mijn *Curriculum* maar eens op na! En als je na al deze zware materie nood hebt aan ontspanning, dan kan je met Chris Rachel Spatz wat Knappe Koppen gaan bekijken in het KMSKA. Tenzij je liever met Patrick Vanhaelemeesch gaat musiceren in de kerk. Het *Canto Ostinato* van Ten Holst, bijvoorbeeld.

In elk geval: veel leesplezier, en een prettig, niet-apocalyptisch jaareinde!

Doordenker

Door Carine Vankeirsbilck

WITTGENSTEIN

Ludwig Wittgenstein is geboren te Wenen op 26 april 1889 en in Cambridge overleden op 29 april 1951.

In het voorwoord van de *Tractatus* schrijft Wittgenstein wat het doel van zijn boek is. Hij wil laten zien dat de problemen van de filosofie opgelost kunnen worden door een juist inzicht in de manier waarop taal werkt. Volgens hem hebben we de filosofische problemen opgelost als we 'de logica van onze taal' begrijpen. Dit idee overheerst Wittgensteins hele filosofie en vormt de overeenkomst tussen de vroege en de latere fase.

De *Tractatus* is gebaseerd op het idee dat de taal een onderliggende logische structuur heeft en dat het juiste inzicht hierin de grenzen aangeeft van wat duidelijk en zinvol gezegd kan worden. Het belang hiervan is volgens Wittgenstein dat wat gezegd kan worden, hetzelfde is als wat gedacht kan worden. Als men eenmaal de aard van de taal en van wat er duidelijk en zinvol gedacht kan worden heeft begrepen, heeft men de grens getrokken waarover taal en denken onzin worden. In dit domein, voorbij de grenzen van de zinnigheid, ontstaan volgens Wittgenstein de traditionele filosofische problemen, doordat we proberen te zeggen wat niet gezegd kan worden, wat volgens hem hetzelfde is als proberen te denken wat niet gedacht kan worden. Hij schrijft dit zowel aan het begin als aan het eind van de *Tractatus*, in de beroemd geworden uitspraak: *'Wat gezegd kan worden, kan duidelijk gezegd worden, en waarover men niet kan spreken, daarover moet men zwijgen'*.

Uit *Kopstukken Filosofie: Wittgenstein*, A.C.Grailing, Lemniscaat, 1999, 157 blz.

Als je onder eeuwigheid niet oneindige tijdsduur, maar ontijdelijkheid verstaat, dan leeft hij eeuwig die in het heden leeft. Ons leven is even eindeloos als ons gezichtsveld grenzeloos is.

Ludwig Wittgenstein - Tractatus Logico-Philosophicus (1922)

DOORGEDACHT

Door Bart Madou

Zeven jaar geleden, in de lente van 2017, begon Carine Vankeirsbilck met een rubriek Doordenker, waarin zij enkele ideeën over een bepaalde filosoof citeerde uit de reeks Filosofische kopstukken. In alfabetische volgorde, zo kwam dus eerst Theodor Adorno aan de beurt. En nu, 28 *Doordenkers* later, wordt de reeks afgesloten met de Weense filosoof Ludwig Wittgenstein.

Wittgenstein besloot zijn *Tractatus logico-philosophicus* met de fameuze stelling 7: *'Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen'* (Waarover men niet spreken kan, daarover moet men zwijgen). Waarmee Wittgenstein zowat de hele (en zijn eigen) filosofie onderuithaalt. Ons denken is nu eenmaal onderhevig aan beperkingen en wij kunnen niet proberen te doen alsof die er niet zijn.

Maar toch, een woordje van dank voor Carine voor haar jarenlange doordenkerijen is hier dus zeker op zijn plaats. Merci, een grand merci dus.

Elsenspinsels

Door Els Vermeir

HET CURRICULUM

Een succesvol zakenman kwam, na een korte maar ernstige ziekte, op relatief jonge leeftijd te overlijden. Zoals dat gaat, moest zijn treurende weduwe zich om de praktische organisatie van de begrafenis bekommeren voor ze de tijd kreeg om te rouwen.

'Mijn echtgenoot heeft zoveel betekend voor zijn bedrijf en voor de plaatselijke gemeenschap,' drukte ze de begrafenisondernemer op het hart, 'dat zijn begrafenis een indrukwekkend laatste eerbetoon dient te zijn'.

'Natuurlijk!', beaamde de uitvaartondernemer met uitgestreken gezicht, terwijl hij de dame naar het duurdere segment van doodskisten en urnen leidde. 'Of wenst u een meer persoonlijk concept?'

De weduwe depte een traan met een kanten zakdoekje en knikte: 'Dat zou hij zelf vast gewild hebben.'

'Wij doen al het mogelijke om uw echtgenoot een afscheid te bezorgen dat bij zijn persoonlijkheid past!'

De man had een jarenlange ervaring in het onderdrukken van elk spoor van vreugde bij de gedachte aan de ruime winstmarge die deze klant hem zou opleveren, en besprak in alle sereniteit de mogelijkheden tot crematie met verwerking van de as tot diamant, de gouden urnen die speciaal geproduceerd werden in Quebec, het gerenommeerde knapenkoor dat de dienst kon begeleiden, de luxe-lijkwagen of antieke koets met paarden, de traiteurdienst van een sterrenchef, en de lay-out van de faire-part, met vermelding van de vele verantwoordelijkheden van de overledene. C.E.O., Directeur, Algemeen secretaris, Voorzitter, Bestuurder, Lid van de Raad van Bestuur, Stichtend lid ... het werd een lange lijst, en de lijst van geadresseerden was nog exponentieel langer.

Nadat de teraardebestellingsmanager alle gekozen opties had genoteerd en het mooi ogende prijskaartje ter goedkeuring had voorgelegd, fluisterde hij: 'Nog één vraagje, mevrouw: zou het eventueel mogelijk zijn me een exemplaar van het curriculum vitae van uw dierbare te bezorgen?' De dame schudde wat verstrooid het hoofd en zuchtte: 'Ja... ja, dat kan ik vast nog wel ergens terugvinden'.

De lijdensweek vergleed sneller dan verwacht, en op de dag van het afscheid verliep alles vlekkeloos, zodat de genodigden nog een extra week nodig hadden om met enige jaloezie verslag uit te brengen van de indrukwekkende ervaring die deze droeve gebeurtenis uiteindelijk toch bleek te zijn geweest.

Toen de weduwe enige tijd later de laatste zaken kwam afhandelen bij de begrafenisondernemer en hem het rouwkleurige deel van de betaling kwam bezorgen, vroeg ze bij het afscheid: 'Als ik vragen mag – ik stond er niet bij stil, maar, waarom had u eigenlijk een exemplaar van zijn cv nodig?'

'Och,' glimlachte de man, 'een kleine folie van mij... Ik zal het u meteen even tonen. Zoals u weet, zijn we onze zaak aan het uitbreiden. De nieuwe, extra grote toonzaal is net voltooid. Komt u maar even mee ...'

Ze gingen enkele gangen door naar een nagelnieuw pand, waar werklui de laatste hand aan het leggen waren aan de afwerking.

'Ziet u, ik zocht een unieke wandbekleding, en het leek me wel wat om de curricula van al mijn overleden klanten – of althans, van hen die wat betekend hadden in hun leven – aan de muur te hangen'.

De vrouw keek om zich heen, en zocht onthutst naar het indrukwekkend geachte cv te midden van honderden gelijkaardige velletjes papier.

Chapeau

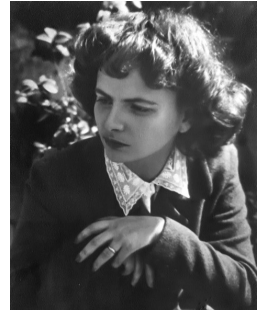
Door Marie-Rose D'Haese

DE GESCHIEDENIS

La storia in het Italiaans. Telkens met een bepaald lidwoord dus. Niet relativerend zoals in een biografie, een verhaal, neen, dé geschiedenis. Met een stelligheid die de wenkbrouwen doet fronsen. Lees met me mee om te onderzoeken of dit wantrouwen terecht is.

Waarover gaat het?

Morante vertelt de geschiedenis van een jonge weduwe in het Rome van de oorlogsjaren van de 2de wereldoorlog. Deze Ida wordt aan het begin van het boek verkracht door een Duitse soldaat die daar gelegerd is met het oog op zijn afvaart naar Afrika. Een daad die niet zonder gevolgen blijft, letterlijk: zij baart een zoon, Giuseppe, verder genoemd Ueseppe, koosnaampje hem gegeven door zijn oudere broer Nino, kind uit het huwelijk van Ida en Mancuso.

De verhaallijn loopt vanaf 1941 tot 1947, met flashbacks tot aan de ouders en grootouders van het hoofdpersonage en een korte uitsmijter naar 1956, het jaar van Ida's dood. In de Nederlandse uitgave is dat 614 pagina's, in de Italiaanse pocket 649.

Net als haar ouders is Ida onderwijzeres van beroep. (Men kan zich terecht afvragen wat het niveau van het onderwijs in die tijd moet zijn geweest. Maar dan nog: was het hier in die jaren zoveel beter?) Die ouders waren wel heel verschillend van afkomst: de moeder uit Padua, Joods, de vader uit een arme Calabrese familie. De huiselijke sfeer wordt uitgebreid geschetst, de vele discussies, de liedjes, de verschillen tussen de beide ouders, maar ook de stevige liefde die het kleine gezin bij elkaar houdt. Wanneer ze trouwt, vertrekt Ida met haar man naar Rome. Hij is een soort handelsreiziger, men stelle er zich niet te veel van voor. We zijn ondertussen in de jaren '20 en we zien de ster van Mussolini rijzen: op 30 oktober 1922 vindt de Mars op Rome plaats en drie jaar later kunnen we al van een dictatuur spreken.

Voor zeer eenvoudige lieden als Ida en haar man, maakt het allemaal weinig uit: het gaat aan hen voorbij. Ze krijgen een zoon, Nino, haar vader sterft aan levercirrose, haar man bezwijkt aan een kwaadaardig gezwel, haar moeder wordt op het strand dood aangetroffen, Ida staat er alleen voor.

Via haar moeder is Ida Joods, een groot geheim binnen de familie, iets waarover ook nooit gesproken wordt. Het gevaar hiervan begint stilaan tot haar door te dringen wanneer in '38 de rassenwetten afgekondigd worden in Duitsland. Toch zal ze zich nooit laten registreren omdat ze zichzelf gewoonweg niet als Joods ziet. Wel gaat ze af en toe naar het getto, waar ze de vrouw Vilma ontmoet, die later haar tweede zoon zal helpen ter wereld brengen.

De opgang van het fascisme dringt in haar huis binnen door haar zoon Nino, die nu 14 is en zoals zovelen aangetrokken wordt door de stoerdoenerij van de zwarthemden.

Het kind komt op het einde van augustus. Haar zoon heeft niets van de zwangerschap gemerkt, zwerft meestal rond op straat met fascistische bendes en zal pas later de boreling, van wie hij onmiddellijk wég is, ontdekken. Wanneer de school weer opengaat (eind september?) gaat Ida terug aan het werk.

Dit is het meest ongeloofwaardige in de roman: nadat ze het kind gevoed heeft, laat ze het eenvoudigweg alleen tot ze terugkomt. Wanneer hij de peuterleeftijd bereikt, probeert ze hem mee te nemen naar haar school, maar dit mislukt grandioos en ze laat hem weer alleen achter thuis. Daar worden geen bedenkingen bij gemaakt, het wordt voorgesteld als de normaalste zaak ter wereld.

Bij het eerste bombardement op Rome verliest Ida haar huis en tot groot verdriet van de kleine Useppe komt ook de hond daarbij om. Ze komen terecht in een opvanghuis in het 21ste arrondissement, Pietralata. Daar zijn heel wat vluchtelingen samengestroomd, en Useppe ervaart deze wondere verscheiden wereld als een groot feest. Door de beschrijving van de zo diverse aanwezigen geeft Morante een doorsnee van Italië's bevolking in haar ellende in het oorlogsjaar '43, na de overwinning van het Rode Leger in Leningrad en Stalingrad en de val van Mussolini. Verder in het boek schetst ze op dezelfde directe, levendige wijze het leven in een partizanenkamp, of een transport van joden. Beklijvender dan in gelijk welk geschiedenisboek.

In dit opvangcentrum strandt ook een tijdje een jongeman, die later in het verhaal voor Ida, Useppe en Nino een belangrijke rol zal spelen. Ik vermoed dat Morante haar eigen politieke ideeën, die aanleunen bij het anarchisme, in de mond van dit personage legt. Op het einde van het boek is dit een van de taaiste stukken. Anderzijds gebruikt ze dit personage ook om aan te tonen hoe complex, incoherent en zelfs tegenstrijdig de menselijke psyche in elkaar zit. Deze Carlo, die het geweld veroordeelt als tegenstrijdig met het anarchisme, zal later een van de wreedste doders

blijken van zijn partizanengroep, gedreven als hij is door persoonlijke wraakgevoelens voor de deportatie van heel zijn familie. Ook Nino is ondertussen van kamp veranderd: hij heeft de zwarthemden ingeruild voor de rode kameraden.

Morante vertelt over de verzetslieden alsof ze er zelf bij was: de lézer is erbij als deze jonge jongens het leven verliezen in de strijd tegen de wrede bezetters. De vele details doen het verhaal schrijven; hoe lang ook geleden, het werkt diep in op het gemoed. De personages zijn nergens van bordkarton, maar onze medemensen van vlees en bloed. Er is ook mededogen voor de Duitsers: dat bleek al uit de verkrachtingsscène aan het begin van het boek, en komt verder tot uiting in de beschrijvingen van het sterven van deze vijanden, dat kan een simpel zinnetje zijn, waarmee ze wijst op hun jonge leeftijd: *'... was toch te zien dat het jonge jongens waren van de laatste lichting.'*

De levensomstandigheden van Ida en Useppe verbeteren wat in de loop van het jaar '44: ze kan de vreselijke plek die Pietralata is geworden, verruilen voor een kamer met keuken dichterbij haar school, zodat ze ook haar werk kan hervatten. In de loop van dit jaar verergert de toestand voor de Romeinen zodanig dat ze in mei met haar salaris nog maar nauwelijks een fles olijfolie kan kopen.

De woning behoort toe aan een familie van wie de zoon in Rusland is gaan vechten. Hier schetst Morante op indringende wijze het wachten op de zonen en echtgenoten die door de oorlogsomstandigheden weggerukt zijn uit de schoot van hun families en gemeenschap. Duidelijker dan in gelijk welk handboek over psychologie wordt hier beschreven wat een trauma is. Hoe mensen tegen beter weten in blijven hopen op de terugkeer van hun geliefden.

Bijzonder aanschouwelijk en beeldrijk worden in dit hoofdstuk de gevolgen van de honger beschreven, hoe zowel de moeder als het kind letterlijk minder en minder plaats innemen en aan de hand van het personage breidt dat zich uit naar het gros van de bevolking. Behalve de collaborateurs en andere geprivilegieerden lijdt iedereen.

Tegen het einde van 1944 duikt Ida's oudste zoon weer op. Hij verkeert in partizanenkringen in het zuiden en houdt zich vooral bezig met het verhandelen van goederen in een zwart circuit. In 1945 wordt de toestand van de Duitsers steeds hachelijker en hun geweld navenant wanhopiger en wreder: Mussolini's lijk en dat van zijn geliefde worden in Milaan aan de mensen geshowd, Hitler en Eva plegen in hun bunker zelfmoord. Duitsland capituleert, op Japan worden de atoombommen gegooid.

Weinig overlevenden keren uit de vernietigingskampen of uit Rusland terug: niemand staat open voor hun verhalen. Als ze al spreken. Dit fenomeen wordt indringend beschreven door Imre Kertész en anderen.

In het laatste oorlogsjaar begint zich de ziekte te manifesteren die Useppe in 1946 fataal zal worden. Een groot deel van het hoofdstuk 1946 is gewijd aan de geschiedenis van de Jood David Segre. Deze telg uit een welstellende Joodse familie gaat al in zijn adolescentenjaren de revolutionaire toer op. Om het lot van de arbeiders aan den lijve te ondervinden, gaat hij in de fabriek werken. De beschrijving van de arbeidsomstandigheden daar katapulteerden mij onmiddellijk terug naar mijn eigen jonge jaren, toen ik in de vroege jaren '70 als arbeidster ging werken in de toenmalige CBRT-fabriek, het latere Philips. Want precies hetzelfde, hetzelfde lawaai, dezelfde ontmenselijking, het onvermogen om contact te leggen. David houdt het 19 ... dagen vol. Ik toch een aantal maanden.

Een ander verhaal gaat over het leven van een oudere hoer en haar pooier. Op deze bladzijden gaat ze diep in op de psychologie van de mens, er spreekt zoveel ... *mededogen* - ik vind werkelijk geen ander woord - uit, zo-veel nuance ook; er is aandacht zowel voor de kant van de dader als van die van het slachtoffer; het verhaal zelf is van een onpeilbare tristesse. Maar ze laat het op grappig-ironische wijze eindigen wanneer ze David, die een van haar klanten was, de vrijgekomen kamer van de prostituee laat betrekken.

Het gedrag van Useppe wordt hoe langer hoe vreemder: uiteindelijk blijkt dat hij vallende ziekte heeft. Maar voor daarop ingegaan wordt, voltrekt zich een andere ramp, die Ida op de rand van de verstandsverbijstering brengt: Nino komt om bij een onduidelijk treffen tussen zijn partizanenbende en de politie. De manier waarop Morante de toestand van Ida, haar afglijden naar totale apathie en onbegrip beschrijft, is hartverscheurend. Het enige wat haar op de been houdt, is Useppe, voor wie de dood van zijn broer zorgvuldig verzwegen wordt. Ze zal nooit te weten komen dat ze een kleindochter heeft. De wereld dringt niet meer tot haar door. Het jaar 1946 wordt door de auteur bitter besloten met de uitspraak dat de wereldorde door de oorlog onveranderd is gebleven.

In het laatste jaar, 1947, zwerft Useppe met zijn hond Bella eindeloos door de verwoeste stad. Hij vindt er David terug en maakt kennis met het dochttertje van zijn overleden broer, zonder dat hij doorheeft dat Nino er niet meer is. Ook met David loopt het slecht af: hij raakt ernstig verslaafd en sterft aan een overdosis.

De epilepsie wordt Useppe uiteindelijk fataal en deze laatste slag vernietigt Ida helemaal: ze verliest haar verstand en wordt opgenomen in een krankzinnigenhuis, waar ze in 1956, zonder nog ooit een woord te hebben gesproken of een teken van herkenning te hebben gegeven, sterft: in werkelijkheid was ze samen met haar zoontje Useppe gestorven (...) *Op die maandag in juni 1947 was de armzalige geschiedenis van Iduzza Ramundo ten einde.*

Hoe is het boek opgebouwd?

Het verhaal wordt ingedeeld naar de jaartallen: een soort van proloog over de vroege jaren 1900, en daarna 1941, jaar waarin Ida verkracht wordt en Useppe baart, tot en met 1947 met het verloop van de gebeurtenissen. Elk jaartal wordt voorafgegaan door een overzicht van de geschiedkundige gebeurtenissen van het betrokken jaar. Ingekleurd door de politieke bril van de auteur.

Wie was Elsa Morante?

Geboren en gestorven in Rome, leefde ze van 1912 tot 1985.

Buitenechtelijke dochter van een Joodse onderwijzeres, later erkend door de echtgenoot van haar moeder, die opzichter was in een verbeteringsgesticht. Ze begon zeer jong te schrijven en mee te werken aan allerlei publicaties: ze liet thuis en school voor wat ze waren en leefde van haar pen. Ze was enige tijd getrouwd met de auteur Alberto Moravia, die ze in zijn ballingschap volgt in de jaren '40.

Ik leerde haar kennen toen mijn kleindochter Italiaans studeerde en Morante's boek *L'isola di Arturo* moest lezen, over een vader-zoonrelatie, waarvoor ze genomineerd werd voor de *Strega*, als eerste vrouwelijke auteur. Ze reisde in Spanje, de USSR, China, de VS.

La Storia publiceerde ze in 1974, '*gli anni di piombo*' (letterlijk: de loden jaren), en er ontstond een heftige polemiek rond omwille van de politieke ideeën die ze haar personages laat belichamen. Het ging 800.000 keer over de toonbank, nog meer dan een doorsnee Morante.

Haar laatste werk verscheen in 1983: *Aracoeli*, hiervoor kreeg ze de Mediciprijs.

Verschil Nederlandse en Italiaanse uitgave en verschil met e-book.

De Nederlandse vertaling van Frédérique van der Velde volgt getrouw de Enaudi-publicatie van 1974, maar in de Italiaanse e-bookversie kunnen de Italiaanslezenden een merkwaardige en hoogst interessante inleiding vinden van Cesare Garboli, waarin hij vertrekt van de vraag of *De Geschiedenis van Morante nog actualiteitswaarde heeft, dan wel of het een relik is uit vervlogen tijden.* We komen snel te weten dat de

boodschap van Morante vandaag actueler is dan ooit. Het is, zegt hij, een protestroman. (In de recensie van *De Standaard* valt het begrip 'aanklacht tegen de oorlog').

Voor ons, die ondertussen de oorlog in Oekraïne meemaken, en nu die tussen Israël en de Palestijnen, is het boek alleen nog maar betekenisvoller geworden.

Na de oorspronkelijke ophef daalde er echter een stilte neer, alsof er niet meer mocht over gesproken worden. Deze stilte is nu doorbroken ook in ons taalgebied door de nieuwe uitgave in de Wereldbibliotheek. Een eerste druk van deze vertaling verscheen al in 1982. Het boek dat voor mij ligt is de 4de druk uit 2023. Garboli maakt een diepgaande analyse van de roman, niet alleen van de inhoud, maar ook van de stijl.

Daarin heeft hij het ook over de manier waarop het verhaal verteld wordt: vanuit het standpunt van de zogenaamd alwetende verteller. Daarover weet hij: 'de stem van de auteur valt samen met de stem van haar personages'.

Appreciatie

In *La storia* moeten alle ideologieën het ontgelden: fascisme, communisme, anarchisme enz. Hun grote woorden staan naast het dagelijkse leven van de gewone mensen: ze hebben er niets mee te maken, maar oefenen er wel een grote impact op uit. Dé geschiedenis dus, die van alle tijden. Of zoals op de cover te lezen valt: *uno scandalo che dura da diecimila anni*: het schandaal van de macht.

Vier invloedrijke stemmen prezen en prijzen het boek: Simone de Beauvoir, Natalia Ginzburg, Silvia Avallone en Elena Ferrante.

Twee hadden er geen goed woord voor over: P.P. Pasolini en Italo Calvino. In 1986 verfilmde Luigi Comencini het werk en Claudia Cardinale speelde de hoofdrol.

Wat mij betreft: Voor het laatst doe ik hier mijn hoed af voor een boek: Elsa Morante, ik maak een diepe buiging voor uw *Geschiedenis* en draag de personages Ida en Useppe mee in het literaire compartiment van mijn hart.

AD MULTOS ANNOS, MARIE-ROSE !

Door Bart Madou

Een zin uit een mail die wij ontvingen na het verschijnen van de vorige Toverberg: *'Ik bewonder het werk van jullie team, dubbele chapeau voor Marie-Rose D'Haese (...).'*

En aangezien die chapeau verdubbeld is, doe ik het maar met een drievoudige tiara. Ah ja, want de *Chapeau* die jullie zonet gelezen hebben, is de laatste die Marie-Rose heeft verzorgd, zij gaat immers op het einde van dit jaar met pensioen, zal het wat rustiger aan doen (waar ik niets van geloof), maar zal in de komende nummers van Toverberg geen hoeden meer uitdelen.

Hoe lang verzorgde zij al deze rubriek? Ik heb het eens nageplozen, de eerste Chapeau verscheen in Toverberg nr. 36 in de lente van 2015, toen besprak zij *Niets weerstaat de nacht (Rien ne s'oppose à la nuit)* van Delphine de Vigan. Maar eigenlijk was er in het voorgaande nummer al een soort pre-chapeau verschenen, want toen besprak zij in *Het favoriete boek 'Hout'* van Jeroen Brouwers.

Op www.hetbeleefdegenot.be/Toverberg.htm kunt u beide recensies nog nalezen, en trouwens ook al die zesendertig andere hoeden die er nadien bijgekomen zijn.

Een mooi curriculum waarbij wij heel dankbaar zijn voor al die interessante en meeslepde lectuur. *Un grand merci* en wij wensen Marie-Rose nog veel kunstzinnig genot en goede (hoede?) boeken toe!

De mens heeft van nature de neiging om zichzelf een verklaring te geven voor de wereld waarin hij geboren wordt. En dit is wat hem onderscheidt van de andere soorten. Elk individu, zelfs de minst intelligente, de laagste verschoppeling, geeft zichzelf van kinds af aan een verklaring van de wereld. En daarmee slaagt hij erin te leven. En zonder die uitleg zou hij wegzinken in waanzin.

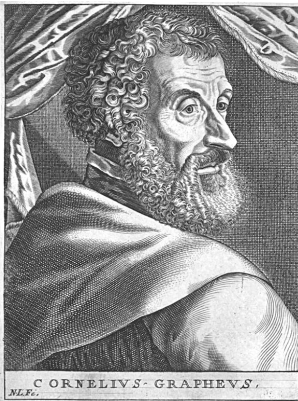
Elsa Morante

Over de grens

Door Els Vermeir

CORNELIUS GRAPHEUS

Ik neem jullie nog een laatste keer mee door de straten van Aalst, op zoek naar verborgen talent. Niet dat we daarmee alle grote Aalstenaars hebben gehad. Er zijn natuurlijk nog Dirk Martens, de pionier in de drukkerswereld; Pieter Coecke, de schilder van wie zelfs in het Monasterio de las Descalzas Reales in Madrid werk te bewonderen valt; Valerius De Sadeleer, de landschapsschilder behorend tot de Latemse school, en natuurlijk Louis Paul Boon, de auteur die vast geen verdere uitleg behoeft.

Maar goed, vandaag wil ik het hebben over Cornelius Grapheus, of zoals ze in Aalst bij zijn geboorte in 1482 zullen hebben gezegd: Corneel De Schrijver. Geen straatnaam voor hem in Aalst (daarvoor moet je naar Deurne), maar wel valt hem een veel grotere eer te beurt: zijn standbeeld prijkt op het 'gebiedshuisje', een vooruitspringend deel van het Belfort, van waaruit de baljuw of stadhouder ooit de wetten afkondigde. Corneel staat er in goed gezelschap: centraal staat Vrouwe Justitia, die verder is omringd door Diederik van Aalst, de laatste graaf van Aalst,

Pieter Coecke, de eerder vermelde schilder, en Keizer Karel V in hoogsteigen persoon.

Cornelius was een humanist, die naar Italië reisde (*humanisme oblige*) en vooral in het Latijn schreef. Hij schopte het tot stadssecretaris van Antwerpen en schreef in die hoedanigheid een lofrede op Keizer Karel V.

Hij kende Albrecht Dürer, schreef een vers in de eerste uitgave van Thomas Mores *Utopia* en was bevriend met Erasmus, die hem zelfs een legaat zou hebben toegewezen. Maar het waren woelige tijden, en toen hij in 1522 een geschrift van Luther publiceerde, leverde hem dat een gevangenisstraf op. Gelukkig werd hij in eer hersteld en kreeg hij later zijn functie van stadssecretaris terug.

Gelukkig maar, want dat levert ons een uitgebreid verslag op van de intocht van prins Filips II, in het Nederlands vertaald als '*De seer wonderlijcke, schoone, triumphelijcke incompst, van den hooghmogenden*

Prince Philips', uitgegeven door Gillis Coppens van Diest en met illustraties van, jawel, Pieter Coecke van Aelst.

Een verslag van 120 bladzijden, dat uiterst boeiend is, al was het maar omwille van het plezier (en de uitdaging) om de middeleeuwse taal en lettertekens te ontcijferen. Maar ook inhoudelijk is het best interessant. Zo leren we al meteen in het woord vooraf, eigenlijk een soort disclaimer, dat de hele intocht niet bepaald van een leien dakje liep:

Sekere dingen voer al, hier nootsakelijck te merckene.

Ten iersten, dat ter incompst vanden Prince, heeft sonder eenich ophouden seere beginnen te regenen, so dat in sine incompst mits der dickheyt des reghens vele dinghen en zijn niet wel ghesien, oft behoorlijck gethoont geweest.

Ten anderen, dat zijn toecompst veel rascher gheweest is danmen verwachtende was, so eest ghebuert dat vele dinghen nauwelijck volmaect, oft behoorlijck ghereet en waren, die wij hier alle als gheheel volmaect stellen.

Ten derden, dat alle de figueren hier gestelt, zijn duer toedoen Peeters van Aelst der K.M. schilder, recht op heur symmetrie matelijck ghestelt.

(...)

De '*drache nationale*' gaat dus al terug tot in de 16de eeuw, en openbare werken raakten ook toen al niet tijdig klaar: er zijn nog zekerheden in het leven!

Hoe dan ook, het moet een zeer indrukwekkende bedoening zijn geweest daar in Antwerpen, want rijkelijk uitgedost volk van heinde en verre nam deel aan de blijde intrede.

In deze volgorde rijden ze de stad binnen: de '*gemeynde*' burgers van de stad, de kooplui uit Luca en Milaan, de Engelsen,

'met paltrocken van peers fluweel met gouden coorden int ronde geboort, met gouden medaglien ende witte pluymen daer op',

Daarna vijftig Spanjaarden, vijftig Oosterlingen, de Hoogduitsers, gevolgd door de heren van de stad en hun officieren, de Portugezen, een delegatie uit Genua en uit Firenze, en dan alweer '*heeren vander stadt ende hen officieren*', maar dit keer krijgen we daar een gedetailleerde lijst van:

enerzijds is er *'den opperstaet'*, bestaande uit *'Marcgraeve, Amptman, Schoutet, twee Burgermeesteren ende xvi scepenen'*.

Daarnaast is er *'den onderstaet'*: *'xii raetsluyden, twee dekens vander laken hallen met hunnen scepenen diemen heet Oudermans, scepenen over weesen saken diemen noempt Weesmeesters, ende scepenen van den Payse geheeten Paysmakers. Onder den dienst van Burgermeesteren ende scepenen staen deze navolgende officieren: der stadt tresoriers, pensionarijsen, rentmeestere, greffiers, secretarijsen, sonder vele meer die hier te lange te vertellen waren als namelijk der stadt keurmeesters, de examineurs, de dienaren vander corter roeden.'*

Snoeien in het ambtenarenapparaat was ook in die tijd duidelijk aangewezen!

Cornelius beschrijft dan het traject dat het vorstelijk gezelschap aflegt. De vorst wordt al buiten de stad verwelkomd met een triomfboog, die *'seer aerdig'* zou zijn geweest, *'haddy mits de cortheyt vanden tijde volmaectelijk gedaen ende geciert mogen zijn'*.

Een eindje verder is er dan de eigenlijke toegangspoort, *'de keyserpoorte diemen heet Caesaream, gestaen in de zuyside der stadt, na Mechelen te reysene'*. Bedoeling was dat deze poort een opschrift met *'Philippo, Divi Caroli, &c S.P.Q.A.'* zou dragen, maar helaas: ook dat was er door tijdsgebrek bij ingeschoten.

Het hele traject was aan beide zijden bezet met in totaal 2200 vierkante kolommen of *'pilasters'*. Maar niet alleen dat! In zowat elke straat was een speciale constructie opgetrokken. De eerste *'stellagie'* van de stad bevond zich aan het Sint-Joriskerkhof, en bevatte beelden van de prins, omringd door allegorische vrouwenfiguren: *Clementia*, de *'scoone ionge maegt'* Antverpia, *Fides*, *Gratitudo*, *Reverentia*, *Obedientia*, *Amor* en *Candor*. Verder waren er soortgelijke stellages op de Meerbrug, de Koepoortbrug en de Melkbrug, en een stellage van de muntslagers op de oever ter hoogte van de Sint-Janspoort.

Behalve stellages waren er ook diverse triomfbogen: tien van de stad zelf, en verder hadden ook Spanje, Genua, Firenze, Engeland en Duitsland hun triomfboog.

Dan was er nog het *'Pallays, metter Galeryen oft bruggen opte Merct, voor der Stadthuys'*, en, last but not least, *'den grooten ruese Antigonus opte merct'*. Niet de huidige Brabo dus, maar een *'gruwelijcken grooten Ruese, so constelyck na menschelijcx lichaems proporties gemaect, datmen over dese side der berghen, noch van grootheden, noch van consten wegen egeenen dergelycken vinden en soude'*.

Het bezoek van de prins en zijn entourage duurde vijf dagen, en daar hoorde de nodige ontspanning bij. Op de vierde dag was er een toernooi, op de vijfde dag een ander steekspel. Er was ook een *'triumphelyck avontmaal'* en een *'triumphelyck banquet, binnen datmen danste ende vrolijkheit bedreef'*. Maar de grote apotheose was *'een wonderlyck nacht spectakel'*, waarbij een houten constructie die Adam en Eva en een boom met de slang voorstelde, in brand werd gestoken.

Er waren duidelijk kosten noch moeite gespaard, en het moet een logistieke nachtmerrie zijn geweest om al dat werk in goede banen te leiden. Niet minder dan 1726 *'constenaren ende werckluyden'* hebben eraan *'gewrocht'*: naast gewone arbeiders ook timmerlieden, schilders, beeldsnijders en wevers, zowel Antwerpenaren als Duitsers, Spanjaarden, Engelsen, Florentijnen en Genuezen.

Alles wordt tot in de kleinste details door Cornelius beschreven, terwijl alle constructies geïllustreerd worden aan de hand van tekeningen van Pieter Coecke. Een schat aan informatie voor historici!

Van Cornelius Grapheus zijn verder nog een tiental Latijnse teksten bewaard gebleven, waaronder een dichtbundel *'Carmen pastorale'* en een bewerking van de komedies van Publius Terentius. Voor het overige zijn het vooral historische teksten, over Antwerpen, Keizer Karel, de Vrede van Nice tussen Keizer Karel en Frans I, en ook een beschrijving van de brand van de Tempel van Sint-Maria in Antwerpen.

Cornelius stierf in Antwerpen op 19 december 1558.

Bronnen: Peter G. Bietenholz en Thomas Brian Deutscher, *Contemporaries of Erasmus: A Biographical Register of the Renaissance and Reformation*, University of Toronto Press, 2003, 1495 blz.
via http://nl.wikisage.org/wiki/Cornelius_Grapheus

De seer wonderlijcke, schoone, triumphelijcke incompst, van den hooghmogenden Prince Philips, Prince van Spaignen, Caroli des vijfden, keyzers sone, Antwerpen, 1550, via <https://archive.org/details/deseerwonderlijc00grap/page/n25/mode/2up>

De Leesgroep Zedelgem leest

Door Marie-Claire Devos

HET MEESTERSTUK – ANNA ENQUIST

Anna Enquist, voor mij de *grande dame* der Nederlandse literatuur met een fascinerende pen, heeft de leesgroep van Zedelgem gecharmeerd met haar debuutroman *Het Meesterstuk*.

In 1945 geboren, opgegroeid in Delft, studeert ze klinische psychologie in Leiden en doceert ze psychologie in Amsterdam. In de jaren '80 specialiseert ze zich in de psychoanalyse en gaat als spyoanalytica aan de slag in 1987.

Ze publiceert haar eerste gedichten in het tijdschrift *Maatstaf*. Kort daarop, in 1991, geeft ze haar gedichtenbundel *Soldatenliederen* uit, die het jaar daarop wordt bekroond met de C. Buddinghprijs (1992).

Ze waagt zich in 1994 aan een romanuitgave, *Het Meesterstuk*. De roman wordt meteen gelauwerd met de Debutantenprijs. De toon is gezet, de inkt zal blijven vloeien, haar recente uitgave dd. 2021, *Sloop*, is alweer een schot in de roos.

Haar pianostudies aan het Koninklijk Conservatorium in Den Haag en haar muzikale carrière konden niet opwegen tegen het literaire overwicht. Toch zal de muziek steeds weer de kop opsteken in haar literaire werk en ook in haar privéleven. Ze trouwde met de Zweedse cellist Bengt Widlund, kreeg twee kinderen; ze verloor haar 27-jarige dochter Margit in 2001 op de Dam in Amsterdam ten gevolge van een dodehoekongeval. Enquist zal een deel van dit tragische verlies verwerken in haar roman *Contrapunt* (2008). Via het hoofdpersonage probeert een pianist Bachs Goldberg-varianties te doorgronden, een roman op zoek naar troost in muziek, poëzie en literatuur.

Maar nu even terug naar de met de C. Buddinghprijs bekroonde roman *Het meesterstuk*. Een psychologische familieroman die in een tijdsspanne van vier dagen focust op menselijke relaties. En alweer speelt de muziek een dominante rol in de opbouw van de roman en de naamgeving van de personages.

Gebaseerd op Mozarts Don Giovanni, worden elk van de drie hoofdstukken voorafgegaan door een motto uit het libretto van Mozarts opera.

Deel 1:

Leporello (Lisa) *'Notte e giorno faticar'* of *'Dag en nacht beul ik me af'*. Hierin komt de dienstbaarheid van Lisa aan bod, en krijgt ze van Enquist ook af en toe de rol van vertelster toegewezen als de protagonisten zwijgen.

Lisa, de psychiater in de overgang, vecht voor haar eigenbelang. Ze is een egoïst met een slecht karakter die evenwel omwille van haar beroep goed kan luisteren. In wezen is Lisa nog steeds op zoek naar de onbekende vaderfiguur die omkwam in de oorlog. Bij haar blijft het verlangen knagen om papa's liefde te zijn.

Ook komt de machtsverhouding tussen **Alma** (Donna **Anna**), de gescheiden dominante, demonische moeder (vader is vertrokken naar Amerika) en haar twee zonen: **Johan** (Don **Giovanni**), de charmante narcistische casanova-kunstenaar, en de karikaturale, bijna asociale **Oscar** (Don **Ottavio**), kunsthistoricus, freelancejournalist, die werkt in het Nationaal Museum, prominent aan bod. Het Oedipusthema is in dit eerste deel tastbaar aanwezig. In flashbacks volgen wij de verhouding tussen Johan en zijn vrouw Ellen en de vermoedelijke impact op het verdere leven van de broers Johan en Oscar, als hun vader naar Amerika vertrekt.

Deel 2:

Ellen (**Elvira**) *'ma tradita e abbandonata provo ancor per lui pietà'* of *'Maar bedrogen en verlaten voel ik voor hem nog steeds medelijden'*. Hier draait het allemaal om Ellen en Johan, en de start van de neergang van het huwelijk na de geboorte van de tweeling, Paul en Peter. Met de dood van haar dochter Saar vermindert Ellens functioneren tot lusteloosheid, met nog weinig levensvreugde of levensverwachting. Dit staat uiteraard in fel contrast met de flamboyante Johan. Het huwelijk loopt stuk.

Deel 3:

'Più del pan che mangio, più dell'aria che spiro' of *'meer dan het brood dat ik eet, meer dan de lucht die ik adem'*. Dit refereert aan Johans niet-aflatende geflirt met de vrouwen. Hier spelen de vissen een belangrijke rol, ze staan symbool voor de emotie, de intuïtie, de spirituele verlichting, voor geluk, voorspoed en vruchtbaarheid en voortplanting.

De vis staat voor de verwachtingen die de maatschappij oplegt en de vrijheid om te bewegen. Onze eerste kennismaking met de vis is al bij de kaft van het boek en hij zal systematisch het verhaal impregneren. De vissen geschilderd op doek, de 'verloren karper' als naam van het

restaurant, de achternaam van Ellen is Visser, de vis op de lievelingstrui van Saar, de vissen in de ton: de spectaculaire openingszin die de lezer verplettert: "*De goudvissen hebben hun jongen opgevreten.*"

De toonzetting van die eerste alinea, die de lezer meteen aanzet tot verder lezen, suggereert de veelheid aan thematiek in het boek. En dan, de langzaam opgebouwde climax, reeds in het begin gesuggereerd, wordt op het eind van het verhaal helemaal ontluisterd.

En toch is het een boek dat, naast zijn veelheid aan thema's, gaat over vriendschap. Je leest de eerste zin en, baf, je zit meteen in het boek, verpletterd! Je weet vanaf de eerste alinea hoe de toonzetting in mekaar zit, en je weet met zekerheid: dit boek lees ik van voor naar achter in een adem uit.

Ritme en klank hanteert Enquist hier magistraal. De korte zinnen, soms zelfs zonder werkwoordsvorm, geven een zekere cadans tijdens het lezen. Een sfeerscheppend taalgebruik kleurt haar stijl. De dubbele bodems intrigeren en de cynische ondertoon is frappant. En soms gooit Enquist er een eigenaardig tussendoortje in, zoals bv. '*Zou een man kinds worden van een huwelijk?*'. Ze schetst een verrassende blik op liefde en dood, intimiteit en kwetsbaarheid. Twijfel explodeert tot onverwachte wendingen, het zijn regelrechte boodschappen vanuit de binnenwereld van elk personage. De tweespalt tussen het analytische en het gevoelsmatige zorgen voor heel veel spanning in het boek. Eenheid van vorm en inhoud.

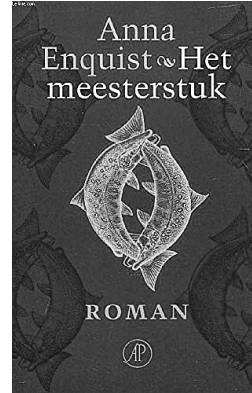
Ik heb eerder al van haar *De thuiskomst* gelezen en *Contrapunt*. Beiden adembenemende romans.

De thuiskomst is een historische roman met heel veel couleur locale. Over hoofdpersonages die elkaar eigenlijk niet goed kennen. Toch zal Elisabeth zich met haar man James Cook identificeren na het lezen van zijn journaal. In *Contrapunt* schets Enquist een weinig geruststellend beeld van de rouw en troost om het verlies van een kind. De Bachvariaties van Goldberg voeren haar terug naar haar dochter. De pijnlijke herinneringen zorgen echter ook voor rust en moed om het verleden te verwerken. Een roman over troost, een onderwerp dat recentelijk veel aandacht krijgt in de pers. Ik vind deze roman een scharniermoment in het literaire werk van Enquist. Nu ligt haar roman *Sloop* op mij te wachten. De kaft: het suggestieve touwtjespringend meisje - naar een muurschildering van Co Westerik - is sowieso al intrigerend, zeker al omdat de figuur de voorkant van het personage verbergt, ik ben benieuwd!

Er wordt wel eens beweerd dat Anna Enquist schrijft over de drie grote V's: Verdriet, Verzet en Verlies. Ook in haar poëzie komen drie grote V's voor: Verzet, Verlies, Verval.

Voor mij is het grootste kenmerk van haar werk, dat ze schrijft in een duidelijke taal over herkenbare situaties. Ze wordt niet sentimenteel, integendeel, ze poneert het leven als een strijd waarbij zij haar personages analyseert tot op het bot en hun onderbewuste vorm geeft in een klare, nuchtere taal. Opmerkelijk is ook de scala aan thema's waarin ze thuis is, met weldoordachte verhaalstructuren. Ze heeft de liefde voor het woord met muziek als rode draad.

Of, zoals ik het artikel ben begonnen: de *grande dame* der Nederlandse Literatuur.

Onafgebroken wijd je je aan de wezenlijke dingen, al je vermogens geef je er aan, - en dan komt het moment, dat je ze eenvoudig vergeet, of dat je ze even in een handomdraai afhandelt.

Harry Mulisch - uit *De ontdekking van de hemel*

Beleefd

Door Bart Madou

HBG IS MMM!

Een wat van het gangbare patroon afwijkend formaat met een element van spanning: wie wordt het? Het was zeker niet onverwacht dat het interview met George Steiner door het aanwezige publiek verkozen werd. Martha Nussbaum kwam op de tweede plaats en John Coetzee op de derde plaats.

Een gesprek doorspekt met talloze verwijzingen naar literatuur, muziek, kortom cultuur in het algemeen. De eruditie van George Steiner was fenomenaal. Beginnen en eindigen met Schubert, het was een mooi moment van troost. Een echte Uomo universale.

Het volledige interview met George Steiner kan bekeken worden op YouTube.

NA ONS DE ZONDVLOED

Niet direct een onderwerp dat je bij *Het Beleefde Genot* zou verwachten, al werd dit wel enigszins gecompenseerd door de talrijke (summiere) verwijzingen naar Klifi ofte klimaatfictie. Maar het ging in de eerste plaats over het stijgen van de zeespiegel. Hierbij nam Bart het boek *After us the Deluge* van Kadir van Lohuizen als leidraad. Zo bezochten we achtereenvolgens Panama (waar van Lohuizen voor het eerst geconfronteerd werd met de gevolgen van een stijgende zeespiegel), Groenland, de grote boosdoener, het ultramondaine Miami, New York, Jakarta, de snelst zinkende stad op aarde, de laag gelegen eilanden van Kiribati, het onfortuinlijke Bangladesh en ten slotte het kwetsbare Nederland en ook een beetje België. Overall hetzelfde scenario: tegen het einde van deze eeuw neemt het water zonder pardon bezit van het land, met alle gevolgen van dien: migratie van hele bevolkingsgroepen naar hoger gelegen gebieden of andere streken.

SIMONE WEIL

Simone Weil zit duidelijk in de lift, dat is niet enkel te zien in de etalage van de 'goede' boekenwinkels, dat was ook te merken aan de opkomst voor de lezing over haar door Thomas Crombez.

Drie delen in deze lezing: een introductie, waarin enkele biografische wetenswaardigheden aangebracht werden. Een algemene sectie over (een deel van) haar werk en ten slotte lazen wij samen met Thomas enkele fragmenten uit haar essay '*Politiek zonder partijen*', uiteraard met deskundige commentaar van Thomas.

Een leven van tegenstellingen eigenlijk: afkomstig uit een rijke Joodse bourgeoisfamilie kiest zij haar leven lang voor een daadwerkelijke solidariteit met de onderdrukten. Haar (vroegere) atheïsme staat in schril contrast met haar dwepen met het katholicisme na een drietal mystieke ervaringen. Pacifist, maar wel aanwezig aan het front van de Spaanse burgeroorlog aan de zijde van de republikeinen.

12de THOMAS MANNLEZING: Jean Paul Van Bendegem

In zijn gekende flamboyante stijl gaf Jean Paul Van Bendegem een druk bijgewoond referaat over imperfectie ten beste.

Hij vertrok vanuit zijn garage waar een zwart gelakt metalen rek staat en waarop zijn archief staat geklasseerd. Maar hoe vind je daar een tijdschrift terug waarin een artikel van 20 jaar geleden over een bepaald onderwerp staat? Juist, dat doe je via internet met enkele muisklikken. Het rek met het archief wordt dan maar tot een kunstwerk 'opgewarderd'. Zie Joseph Beuys zou ik zo zeggen.

Dan maar een ander verhaal over (de perfecte) classificatie. De elementaire deeltjes, netjes opgesomd in een overzichtelijke tabel, een rechthoekig frame. Maar dan komt het: waar moet dat duivelse Higgs-deeltje in passen? En wat mogen we nog verwachten van nog een ander zeer obscuur 'deeltje' wat men graviton gedoopt heeft?

Classificeren. Het begon al in de Griekse oudheid met Euclides op zoek naar een antwoord op de vraag hoeveel regelmatige veelhoeken er kunnen bestaan. Oneindig veel denkt u? Vijf! Niet meer, niet minder: de tetraëder, de hexaëder (of kubus), de pentaëder, de dodecaëder (of twaalfvlak) en de icosaeëder of twintigvlak.

Kunst erbij halen. *Oma's kitchen floor* van Oliver Beer bijvoorbeeld of wonderboy Marc Zuckerberg met zijn Metaverse: een foto met allemaal mensen met een VR-bril (Virtual Reality bril voor alle duidelijkheid) op hun neus, behalve Zuckerberg die er brilloos lustig tussendoor loopt. Of: hoe klasseer je wolken? Van Bendegem was bezig er een boek over te schrijven tot zijn boekhandelaar op de proppen kwam met *Clouds. Nature and Culture* van ene Richard Hamblyn. Net het boek dat Van Bendegem wou schrijven. Pech dus. Wolken classificeren lijkt ook geen eenvoudige zaak.

Oneindigheid dan. Ook zo'n thema dat Van Bendegem al jaren bezig houdt. Een mooi – maar ietwat beangstigend filmpje – voerde de kijker naar de (oneindige!) dieptes van een fractaal, een never ending story zo lijkt het.

Conclusie: ook al wordt perfectie soms benaderd, perfect wordt het nooit. Perfectie + imperfectie = imperfectie.

Te beleven

Door Bart Madou

ONBEKEND(?), NIET ONBEMIND: MARIA DERMOÛT EN TILLY WEISSENBORN

Onbekend (?), niet onbemind is de titel van een reeks(je) van drie lezingen over - misschien - onbekende auteurs of kunstenaars (vandaar dit vraagteken na onbekend), maar zeker interessante persoonlijkheden. Wij bijten de spits af met twee vrouwelijke kunstenaars die het merendeel van hun leven in Nederlands-Indië (Indonesië) doorgebracht hebben en zich ook aan het land gehecht hebben: een schrijfster, Maria Dermoût en een fotografe, Tilly Weissenborn.

Maria Dermoût (1888-1962) debuteerde pas heel laat, op haar vierenzestigste. Maar zoals toen al velen vermoedden, had ze voordien al heel wat neergeschreven. Uit 1955 dateert haar bekendste boek, de roman *De tienduizend dingen*. Nu ja, roman, niet zoals wij ons een roman doorgaans voorstellen. Het boek komt duidelijk uit een heuse verteltraditie, kenmerkend voor Nederlands-Indië. Ze beschrijft een uiterlijk stille wereld, nochtans vol van bittere ervaringen. In *De tienduizend dingen* komen wij bijvoorbeeld volgende zin tegen: '*bitterder dan het bittere water uit de bittere martafaan*¹'. De roman is doordrenkt van de Aziatische wereld, haar stijl is bezwerend met korte dialogen tegen de achtergrond van een paradijselijke maar verraderlijke omgeving.

Nog minder bekend dan Maria Dermoût is ongetwijfeld Tilly Weissenborn, een perfecte tijdgenote van Dermoût.

¹ Indische kruik om drinkwater in te bewaren

Ze is geboren in 1889 en stierf in 1964. Haar ouders waren genaturaliseerde Duitsers die naar Oost-Java geëmigreerd waren. Thilly moet een leuke meid geweest zijn, extravert, spontaan en altijd vrolijk gestemd. Vanaf haar jeugd legde zij zich toe op de fotografie, toen nog echt in een pioniersstadium. In 1922 ontmoette zij in West-Java Louis Couperus, zij deed hem enkele foto's ten geschenke, waarmee hij zeer vereerd was. Veel van haar foto's verschenen in tijdschriften, boeken, toeristische folders, maar meestal zonder naamvermelding. Tijdens de oorlog met Japan werd zij opgesloten in een vrouwenkamp in Bandoeng, maar na de capitulatie van Japan was haar atelier vernield. Ze was 58 jaar toen ze met haar jeugdvriend Nico Wijnmalen trouwde. Ten slotte kwam ze met hem in 1956 naar Baarn in Nederland, waar zij acht jaar later ook stierf.

Maria Dermoût en Thilly Weissenborn door Bart Madou
op zondag 04 februari 2024 om 10.30 u. in het Veltershof, Veldegem,
daarna nieuwjaarsreceptie.

KRISTIEN HEMMERECHTS OVER LEOPOLD FLAM

Wie was Leopold Flam (1912-1995)? Historicus-filosoof, inspecteur en hervormer van het geschiedenisonderricht in het Belgische rijksonderwijs, vrijzinnige Jood, verzetsstrijder, gevangene in de Mechelse Dossinkazerne en in Buchenwald.

'Tijdens de jaren vijftig en zestig [van de vorige eeuw] zorgde Flam als (geschiedenis)inspecteur zonder meer voor polemiek. Voorstanders en tegenstanders van Flam zijn het vaak slechts over één ding eens. Zowel vriend als vijand beschrijft hem als een man met een zeer moeilijk karakter, die geregeld voor conflicten zorgde.'

Woorden van Willem Elias, filosoof en professor

emeritus van de VUB.

De ouders van Leopold Flam waren joodse migranten uit Rusland. Hij studeerde scheikunde, politiek en wijsbegeerte aan de UGent en werd na zijn studies leraar in het Koninklijk Atheneum in Gent.

Bij het begin van WO II ging hij in het verzet. Op 15 maart 1944 werd Flam door de Gestapo aangehouden en gevangengezet, eerst in de Dossinkazerne en later in Buchenwald. De behandeling en de verhoren van de gevangenen waren allesbehalve zachtaardig. Van Hubertina Aretz, een medegevangene, is de volgende getuigenis:

'Na een uur of wat hoorde men het huilen en schreien van Professor Flam. Zo vreselijk, zo angstaanjagend dat iedereen beefde van angst... Professor Flam is zeven dagen lang elke avond afgeranseld. De (Vlaamse en Duitse) SS-bewakers dronken cognac tot alleen het beest in hen nog overbleef.'

Meer dan een jaar heeft Flam gevangengezeten. Na de bevrijding door het Rode Leger keerde Flam eind mei terug naar België en werd in juli leraar geschiedenis aan het Koninklijk Atheneum van Brussel, nadien inspecteur in het Rijksonderwijs. En vanaf het academiejaar '56-'57, ook docent filosofie aan de Vrije Universiteit Brussel (ULB-VUB). Er volgde een leven gevuld met talloze activiteiten: boeken, lezingen, tijdschriften.

Leopold Flam liet een indrukwekkend oeuvre na. Guido Van Wambeke en Kristien Hemmerechts stelden een uitgebreide keuze van zijn dagboeken en brieven samen in *'Ik zal alles verdragen, ook mezelf'*.

Hemmerechts komt het leven en werk van Leopold Flam toelichten op zondag 25 februari om 10.30 u. in het Veltershof te Veldegem. Deze lezing is in samenwerking met de Gemeentelijke Bibliotheek Zedelgem.

Maar als de machtelozen dus in feite niets anders vereren dan hun eigen verering, alleen ontzag hebben voor hun eigen ontzag en alleen hun eigen vrees vrezen, waardoor zij tegelijk op afstand worden gehouden van de macht, wat blijft er dan over voor de machtigen?

Harry Mulisch - uit *De ontdekking van de hemel*

DE HONDEN KNAPPEN NAAR DE VLIEGEN

De honden knappen naar de vliegen
Opstaan met een frisse blos
– Ik wil er niet om liegen –
't Maakt geen veertjes in mij los

Laat mij me in zaligheid wikkelen
Me bedelven onder het dons
Geen nieuws om mij te prikkelen
Niet één bijtje dat rond mij gonst

't Is de negatie van de dingen
De verdwazing van de slaap
Het ontegelijk netten spinnen
De vrije val van de knaap

De morgen is gebroken, verbleekt het licht
In mannenlijf gestoken, ontbeer ik evenwicht
Grenzeloos moet ik dwalen, vluchtwegen overslaan
Onverpoosd leer ik herhalen: dichten is opengaan

De pas ontspringen, ik breek met begankenis
Mijn pad verzinnen, zweren dat het er al is
Vliegende vliegen, gonzende bijen, een knappende hond
Ik laat me niet langer wiegen, mijn voeten krijgen grond

MUSICI IN DE KERK

Avond en een vol schip ledigheid:
Drenkelingen, neergestreken schimmen als
Donker bezinksel van een tijd
Zonder tijd – het hoofd biedend aan
Glimmende reepjes horizontaliteit
Op kerkstoelhoogte.

Dit is het licht waarover pijlers bogen:
In koor het toonaangevend zwijgen proeven als
Echo van het woordeloze Woord op
Vrouwenmaat eeuwigheid verstrijken als
Mannelijke overmacht amechtig wacht.

Op kanselhoogte rest
De opengevallen mond van verdwaasde verbazing:
Een op de spits gedreven
Sacraliteit.

DE BIJZONDERE LEVENS VAN VIOLETTE – VALÉRIE PERRIN

De bijzondere levens van Violette, ook verschenen als *Vers water voor de bloemen* van Valérie Perrin, stond al langer op mijn wil-ik-lezen-lijstje. Maar dat vergat ik telkens wanneer ik in de bib was, of wanneer ik er toch aan dacht, bleek het steeds weer uitgeleend. Tot ik een tijdje geleden toch geluk had. Thuis bleef het zelfs nog even in de kast liggen. Maar eens ik er dan toch aan begon... Zelden was ik zo snel helemaal in de ban van een boek. Violette Toussaint is beheerder van een begraafplaats, waar ze haar huis openstelt voor iedereen die nood heeft aan een luisterend oor

of een kopje gepersonaliseerde thee. We leren Violette kennen doorheen haar leven, en met haar de mensen uit haar omgeving vroeger en nu. Het heden en haar zorgvuldig afgeschermd verleden wisselen elkaar af, vaak enkel te merken aan de tegenwoordige of verleden tijd waarin verteld wordt, wat in het begin wat verwarrend kan zijn. Je moet bij de les blijven. Maar misschien is het gewoon een manier om je te dwingen aandachtig te blijven, zodat de intensiteit ten volle kan doordringen.

Alsof ik meteen wist dat dit boek me zou raken en me zelfs zou omvergooien, was z'n één voldoende om mijn nieuwsgierigheid te wekken. De rest van het boek zorgde ervoor dat ik die behield tot op de laatste bladzijde.

'Mijn burens zijn niet bang, nergens voor. Ze hebben geen zorgen, worden niet verliefd, bijten geen nagels, geloven niet in toeval, doen geen beloftes, maken geen lawaai, hebben geen uitkering, huilen niet, zijn nooit hun sleutels of hun bril, de afstandsbediening of hun kinderen kwijt, en hebben altijd geluk.(...) Ze zijn dood.

Het enige verschil tussen hen is het hout van hun kist: eiken, dennen of mahonie.'

Het boek gaat over rouwen en de dood, over eenzaamheid en verdriet. En toch is het geen triest boek. Integendeel, het is een verhaal van kracht en hoop, van liefde en leven. Een door en door menselijk verhaal, met echte mensen die soms heel begrijpelijk onbegrijpelijke dingen doen. Met moeilijke, soms zelfs lelijke emoties, die niemand wil, maar iedereen heeft.

Het boek heeft vaart van in het begin, geholpen door een staccato schrijfstijl. Het leest heel vlot, en toch is het geen boek dat je snel wegleest, of waardoor je uren van de wereld bent. Daarvoor is de taal te mooi, zijn de beelden te rakend. Te veel zinnen die ik wou herlezen en onthouden.

Ik hield ervan om elke dag een paar hoofdstukken te lezen. Het levensverhaal van je beste vrienden hoor je immers ook niet op één avond. Zo voelen de personages al snel, als goede vrienden, wier verhaal je gaandeweg leert kennen en begrijpen.

Pakweg halverwege lijkt het boek zijn hoogtepunt te bereiken. Ik vroeg me zelfs even af hoe de schrijfster nog meer dan 200 pagina's zou weten te vullen. Maar dat lukt haar moeiteloos, het boek blijft verrassen. Wanneer het bijna uit is, ga ik trager lezen, het uitlezen wil ik liever nog wat uitstellen. Want zoals Valérie Perrin op het einde zelf schrijft:

Ik sla het dagboek van Irene met een bezwaard hart dicht. Zoals je een roman dichtslaat waar je verliefd op bent geworden. Een roman als een vriend waarvan je maar moeilijk los kunt komen, omdat je wil dat hij dicht bij je blijft, binnen handbereik.

Ik bracht het boek met een bezwaard hart terug naar de bibliotheek. Nu ligt het spiksplinternieuw op mijn tafel. Binnen handbereik.

MET EEN BEZWAARD HART

Door Els Vermeir

Zoals Katherine met een bezwaard hart het dagboek van Irene dichtsloug, nemen wij meteen ook met een bezwaard hart afscheid van deze rubriek. Twee jaar lang mochten we genieten van Katherines literaire ontdekkingen en haar mijmeringen daarrond.

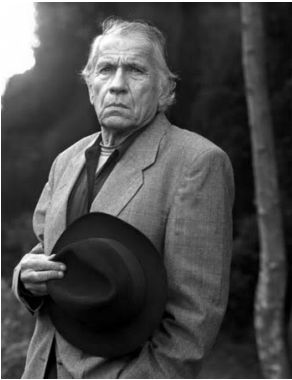
Helaas leven we in jachtige tijden, en na een volle dagtaak en andere beslommingen nog de energie vinden om boekbesprekingen te schrijven, is niet altijd evident. Daarom besloot Katherine het hierbij te laten wat haar Kathebelletjes betreft. We wensen haar – met veel dank voor alle bijdragen – nog heel veel leesplezier en andere boeiende bezigheden.

Ad multos annos

Door Els Vermeir

GERARD REVE

We reisden in deze rubriek dit jaar al naar Italië en Frankrijk, laten we het tot slot nog even dichterbij huis, in ons eigen taalgebied, gaan zoeken, met name bij Gerard Reve (of Gerard Kornelis van het Reve zoals hij officieel heette), geboren in 1923 te Amsterdam en in 2006 overleden te Zulte.

Reve was behalve schrijver ook een showbeest, een entertainer die wat graag in de schijnwerper stond. Zeggen dat hij de controverse niet schuwde, is bovendien een understatement. Zijn 'godslastering' bracht hem zelfs voor de rechtbank, in het zogenaamde Ezelsproces. Maar over zijn turbulente levensloop is al voldoende geschreven en gepraat, en ik ben niet de Reve-kenner die daar nog wat aan toe te voegen heeft. Laten we het dus liever over zijn boeken hebben.

Jaren geleden las ik *De ondergang van de familie Boslowits* (1950) en noteerde daarover volgende commentaar: 'Niet mijn ding. De taal is verouderd, stijf en o-zo "Noord-Nederlands". Daardoor is het moeilijk om geconcentreerd te blijven en gaat het eigenlijke verhaal verloren. Jammer.'

Intussen heb ik een aantal andere werken van hem gelezen, en al ga ik hem nog niet meteen als een van mijn lievelingsauteurs bestempelen, het deed me toch besluiten dat er geen goede of slechte auteurs zijn, maar slechts een publiek dat er al dan niet klaar voor is.

Reve wordt vaak in één adem genoemd met Harry Mulisch. Dat vind ik dan weer net iets te veel eer: Mulisch speelt wat mij betreft nog een klasse hoger.

Wie Reve zegt, zegt automatisch *De avonden*, zijn debuut en meteen ook zijn bekendste werk. Deze roman, waarin de jonge Frits van Egters zijn dodelijk saaie leventje weergeeft door zijn bezigheden – en die van zijn familie en vrienden – tijdens de laatste dagen van het jaar te beschrijven, heeft (of had) de reputatie zeer zwartgallig, deprimerend en traag te zijn, maar gelezen met de ogen van vandaag, valt dat best wel mee, hier en daar valt zelfs wat humor te bespeuren.

Opvallend in het boek zijn de voortdurende tijdsaanduidingen - waardoor het verhaal letterlijk vertraagt - en de bizarre, verknipte dromen van Frits van Egters, die volgens sommigen verwijzen naar de dood.

Maar Reve is natuurlijk meer dan alleen maar *De avonden*. Persoonlijk ging ik Reve vooral appreciëren na het lezen van *Zeer Fijne Boy, Brieven aan Jef R.*. In deze brieven, geschreven tussen 1986 en 1997, toont Reve wie hij echt is: een zeer intelligente en uiterst gevoelige man. Jef Rademakers zegt over hem *'Ik besef heus wel dat hij sommige dingen deed om de goegemeente op stang te jagen, maar ik heb nooit getwijfeld aan de oprechtheid van Reve. Hij was wie hij was, hij kon niet anders. Was hij koket? Zeker en vast. Ijdel? Voor mijn part. Maar was Reve een poseur? Ik vind van niet, al zou hij er zelf niet voor teruggedeinsd zijn zich zo te noemen. Als hij een poseur was, dan was hij ook authentiek in zijn poseurschap. Hij was altijd trouw aan zichzelf, zowel in geschrifte als in gesproken woord.'*

Zoals veel tijdgenoten (denken we maar aan Pasolini die eerder al in deze rubriek de revue passeerde) zat Reve gewrongen tussen een strenggelovige moraal en zijn seksuele geaardheid. Het is indrukwekkend hoe diepgelovig hij blijft, terwijl hij tegelijkertijd de religie ontzettend relativeert. Een voorbeeld daarvan: *'De godsdienst, die weet wat. Een boel mensen zijn er gek door geworden, al is dat niet te bewijzen: het kan ook ondanks die godsdienst zijn geweest.'*

Een andere dualiteit schuilt er in zijn houding tegenover vrouwen. Hoewel hij de 'herenliefde' aanhangt, toont hij groot respect voor vrouwen. Hij is in wezen een feminist, ook al bekritiseert hij het feminisme: *'Maar het woord feminisme verraadt reeds de leugen: het gaat toch niet om de rechten van de vrouw alleen? Als de vrouw rechteloos is, is de man dat toch ook? De man kan toch niet in vrijheid leven, zolang de vrouw niet gelijkberechtigd is?'*

Hij gaat zelfs zo ver, de vrouw goddelijke status toe te kennen: *'Natuurlijk is het moederschap de kroon op de schepping, en dat moederschap is, door Godes ondoorgrondelijk Raadsbesluit, slechts geschonken aan de vrouw, omdat God een Vrouw is, maar vertel dat aan niemand. Omdat zij Koningin is, is de vrouw de kroon op de schepping. Zij is het superieure geslacht, maar is slim genoeg om de man in de waan te laten dat hij sterker, wijzer, beter etc. is dan zij.'*

De vorm van de briefroman gebruikt hij ook in *Op weg naar het einde* (1963), de grote doorbraak in zijn leven en werk. Het zijn zeer openhartige reisbrieven waarin hij, met veel ironie, zijn ideeën over seks, dood, leven en drank ten beste geeft. De brieven bevatten ware tirades tegen bepaalde personen, vaak met de voeten vooruit, maar meestal niet eens slecht bedoeld. Een heerlijk voorbeeld: *'... de eigenares spreekt met een*

zelfs voor mij, die weinig inzicht heb in dialecten, uiterst bekakt accent dat doet denken aan dat van Nederlandse villabewoners die Elsevier lezen, een open haard hebben laten aanleggen, en nochtans het geluk niet deelachtig kunnen worden: de haard wil maar niet trekken en de kinderen lijden aan onverklaarbare braakaanvallen en huilbuien, nachtangst, en worden bovendien bezocht door een zich met de snelheid van schimmel bij warm weer over hun lichaampje verbreidende uitslag'.

Als hij al geen persoonlijke aanvallen doet, dan haalt hij er meteen het hele Nederlandse volk door: *'Ik vind weinig dingen erger te verdragen dan Nederlanders in het buitenland. Ze weigeren doorgaans onder elkaar enige andere taal dan het Nederlands te gebruiken, zelfs in het bijzijn van hun gastheer, en klagen gewoonlijk aan één stuk door over het eten en over het weer'.*

Helemaal overstag ging ik door zijn adoratie voor katten: *'Als Justine echter in al haar schoonheid van acht maanden oud, driekwart Siamees huisdier, luid roepend, op mijn knie is komen zitten, geloof ik weer in het leven, in ieder geval in God, want dit voortreffelijk dier moet door een Oneindige Geest ontworpen zijn.'*

En dat Reve in de grond een gevoelig man is, blijkt ook uit zijn grote liefde voor de medemens. Volgende oproep zou heden ten dage niet misstaan: *'O, lieve, lieve mensen, ik houd van u, en ik omhels u allen hartstochtelijk, ondanks de geduchte afstand. Laten we elkaar niet haten, maar, integendeel, elkaar liefhebben, gezamenlijk op de Dood wachten, en het ons in de tussentijd aan niets laten ontbreken.'*

Een heel andere stijl vinden we in zijn *Tien vrolijke verhalen* (1961). Vrolijk zijn die verhalen niet echt, wel spannend en eerder wat luguber, met een relatief verrassend (zij het soms voorspelbaar) einde. Ze doen heel erg denken aan de kortverhalen van Roald Dahl of van Edgar Allen Poe.

In dezelfde lijn ligt de roman *De vierde man* (1981), even spannend als de kortverhalen, met dat verschil dat seks hierin een grote rol speelt, wat in de kortverhalen niet het geval was. In deze roman vertelt hij aan een zekere Roland over zijn *'even hartstochtelijke als kortstondige verhouding'* met een *'jonge weduwe van het vrouwelijke geslacht'*. Het einde is ook hier weer verrassend.

Tot zover een zeer beperkte greep uit het omvangrijke oeuvre van Reve, hoofdzakelijk bestaande uit brieven, romans en nouvelles. Hij schreef ook enkele gedichten, waarin vaak zijn zoekende relatie tot God tot uiting komt. Een typerend voorbeeld daarvan:

Een zoeker

Ik sta op de rand der wereld

en roep: 'Waar zijt Gij?'

De echo antwoordt: 'Zijt gij? Gij?'

Is Reve vandaag nog lees- en genietbaar? Jazeker, al moet je er dan wel de toen vooruitstrevende, maar intussen achterhaalde spelling bijnemen: *romanties, dogmaties, sukses...*

Tot slot nog dit: op Youtube staan enkele gesprekken met Gerard Reve, onder meer twee interviews door Ivo Niehe in 1984 en 1996. Deze geven naar mijn gevoel een zeer goed beeld van Reves persoonlijkheid, zijn intelligentie en zijn gevoel voor humor.

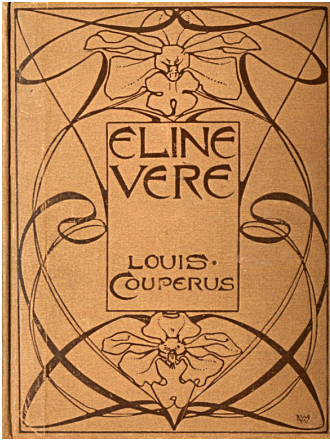
Coupure

Door Bart Madou

LOUIS COUPERUS – ELINE VERE

Voor de vijftienvintigjarige Louis Couperus was het jaar 1887 een desastreuus jaar. Willem Kloos, de meester himself, had zijn tweede dichtbundel de grond ingeboord. Wat moest hij nu?

En kijk, begin december van 1887 begint hij aan wat zijn opus magnum zou worden, de roman *Eline Vere, een Haagse roman*. Poëzie inruilen voor proza, het bleek een goede gok te zijn, dat zou zelfs Kloos beamen, en zoals Lodewijk Van Deyssel in een recensie in de *Nieuwe Gids* van april 1890 schreef: *'De roman van den heer Couperus is een goed en een literair werk. [...] Hij is als een gentleman, die heerlijk causeert, na te vergeefs beproefd te hebben liederen te zingen [...]. O, het is om te stelen en om er dan meê alleen te gaan liggen hangen in een zijden hangmat en om het dan, zoo als de heer Kloos zegt, te kussen die bladen vol fijne verbeelding, met kleine maar bijzonder geméende kusjes, innig maar wèl-gemanierd, met literaire lippen vol fijne geparfumeerde aandoeningsvochtigheid. [...] Eline Vere is een schitterend boek.'*

Eline Vere is een groots opgezet en lijvig boek geworden, (579 bladzijden, kleine druk). Het speelt zich af gedurende een periode van vier en een half jaar, tussen 1883 en 1888, voornamelijk in Den Haag.

Couperus sprak vaak van *Eline Vere* als 'zijn oudste dochter'. Is het werk dan autobiografisch? Ach, elke roman heeft iets autobiografisch in zich, maar zeker *Eline Vere*. Zoals Flaubert ooit zou (zou!) gezegd hebben: '*Madame Bovary, c'est moi*', zo zou Couperus ook kunnen gezegd hebben '*Eline Vere, dat ben ik.*' Het grillige en oververfijnde karakter van Eline past inderdaad wonderwel bij dat van de dandy Couperus zelf.

Een van de belangrijkste thema's in de roman is zeker de noodlotsgedachte waarvan het hele boek doordrenkt is. De inspiratie hiervoor haalde Couperus overduidelijk uit het toneelstuk *Spoken* van Ibsen, dat hij in de periode van het schrijven gezien had. Het leven van de liederlijke Oswald uit *Spoken* is een totale mislukking en aan het einde van het stuk drinkt hij een flesje morfine leeg. Hetzelfde gebeurt met Eline Vere, ook zij slikt morfine en sterft.

Eline Vere verscheen vooraf in feuilletonvorm in het dagblad *Het Vaderland*, elke dag een fragment, een half jaar lang van juni 1888 tot december van ditzelfde jaar. Wanneer Eline Vere op het einde van de roman stierf, was half Nederland met ontzetting geslagen.

I

Men verdrong zich in de, tot kleedkamer ingerichte, eetzaal. Voor een psyché stond Frédérique van Erlevoort, met los hangende haren, zeer bleek onder een dunne laag poudre-de-riz, de wenkbrauwen als door een enkele penseelstreek zwarter getint.

- Haast je dan toch, Paul! We komen niet klaar! zeide ze, een weinig ongeduldig, met een blik op de pendule. Voor haar knielde Paul van Raat, en zijn vingers plooiden een lange, ijle sluier, van goud en karmozijn, als een draperie om haar middel. De stof wolkte op het roze fond van haar onderkleed; haar hals en armen waren, sneeuwwit van de veloutine, vrijgelaten en flonkerden in de glans van, door elkander gestrengelde, snoeren en ketenen.

- O, wat een tocht! Hou toch de deur dicht, Dien! gilte Paul een oude meid na, die, bevracht met enige japonnen, de kamer verliet. Door de opengelaten deur zag men gasten, gerokte heren en licht geklede dames;

zij begaven zich langs de aralia's en palmen van de corridor naar de grote suite; zij glimlachten om de oude meid en wierpen een steelse blik naar binnen. Allen schaterden om die verrassing, die blik achter de coulisses; alleen Frédérique bleef ernstig, in het bewustzijn, dat zij de waardigheid ener antieke vorstin had op te houden.

- Haast je toch, Paul! sprak zij, bijna smekend. Het is al over halfnegen!

- Ja, ja, Freddy, wees maar niet bang, je bent al klaar! antwoordde hij, en handig schikte hij enige juwelen tussen de gazige plooien harer draperie.

- Klaar? vroegen Marie en Lili Verstraeten, uit de kamer komende, waar de estrade was opgeslagen: een geheimzinnige verhevenheid, als uitgewist in een halfduister.

- Klaar! antwoordde Paul. En nu, alsjeblieft kalmte! vervolgde hij, terwijl hij zijn stem verhief en gebiedend in het rond zag. De vermaning was nodig. De drie jongens, de vijf meiden, die als kameniers dienstdeden, liepen in het, met allerlei accessoires opgevulde, vertrek elkaar in de weg, lachende, gillende, de grootste wanorde veroorzakend. Tevergeefs poogde Lili een gouden bordpapieren lier uit de handen te redden van de twaalfjarige zoon des huizes, terwijl de beide bengels van neven op het punt waren tegen een groot wit kruis aan te klimmen, dat, in een hoek der kamer geplaatst, onder hun aanvallen reeds wankelde.

- Weg van dat kruis, Jan en Kare! Geef die lier op, andere Jan! brulde Paul. Zorg daar toch een beetje voor, Marie, en nu... Bet en Dien hier, Bet met de lamp; Dien bij de deur; de anderen weg! Er is geen plaats meer; kijken in de tuin aan het raam van de grote zaal; daar zie je alles prachtig, uit de verte... Kom, Freddy, voorzichtig, hier is je sleep...

- Je vergeet mijn kroon...

- Die zal ik je opzetten, als je geposeerd bent. Kom, allons.

De drie verbannen meiden haastten zich weg te komen, de jongens hurkten neer in een hoek der toneelkamer, waar zij niet door het publiek gezien konden worden, en Paul hielp Freddy de estrade beklimmen.

II

Marie, nog evenals Lili niet gedrapeerd, sprak door het gesloten raam, met de vuurwerker, die in de besneeuwde tuin, in een dikke duffel, wachtte om het Bengaalse licht af te steken. Een grote reflector was door het venster als een bleke, lichtloze zon zichtbaar.

- Eerst wit, dan groen, dan rood! riep Marie, terwijl de vuurwerker knikte. De kamer was donker, slechts verlicht door de lamp, die Bet vasthield, terwijl Dien bij de porte-brisée der, nu verlaten, kleedkamer stond.

- Voorzichtig, Freddy, voorzichtig! sprak Paul. Frédérique liet zich zeer behoedzaam in de kussens van het rustbed neer; Paul schikte haar

draperieën, haar kettingen, heur haren, haar diadeem, en strooide hier en daar een bloem.

- Is het zo goed? vroeg zij met bevende stem, een van tevoren bestudeerde pose aannemende.

- Je bent om te stelen, prachtig; nu Marie, Lili hier!

Lili wierp zich op de grond, Marie vlijde zich tegen de bank, met het hoofd aan Frédériques voeten. Vlug drapeerde Paul beide meisjes in kleurige châles, sluiers, strengelde snoeren om haar armen, in heur haren.

- Marie en Lili, wanhopig kijken! Meer wringen je armen, Lili! In wanhoop, meer in wanhoop! Freddy, meer smachten, je ogen omhoog, in je mond iets treurigs.

- Zo?

Marie schaterde.

- Ja zo! Zo is het beter; stil nu, Marie, alles klaar?

- Klaar! sprak Marie. Paul schikte nog iets, een plooi, een bloem, in wantrouwen, of alles gereed zou zijn.

- Kom, nu maar beginnen! sprak Lili, die zeer ongemakkelijk lag.

- Bet, breng de lamp weg; Dien, de deur dicht, en dan beiden hier, elk aan een kant van de porte-brisée! Dit gebeurde, en zij bevonden zich allen met kloppende harten in het pikdonker, terwijl Paul aan het venster tikte, om zich daarna bij de jongens in de hoek te voegen. Langzaam en weifelend ontvlamde het Bengaalse licht tegen de reflector aan, de porte-brisée schoof statig open, een helle witte gloed verheerlijkte het tableau.

Louis Couperus, *Eline Vere, een Haagse roman* – P.N. Van Kampen, Amsterdam, 579 blz.

Over de dood praten is tijd verknoeien. Zo lang je leeft ben je niet dood, en als je niet meer leeft ben je alleen dood voor anderen.

Harry Mulisch - uit *De ontdekking van de hemel*

Pathéscope

Door Els Vermeir

OMAR

Terwijl de oorlog in Oekraïne nog volop woedt, is de aandacht van de wereld al verschoven naar een nieuw conflict. De brutale aanval van Hamas lokte terecht algemene verontwaardiging uit, maar intussen is in de vergelding al lang alle proportie zoek – voor zover vergelding al proportioneel kan (en moet) zijn. En zoals steeds is het de burgerbevolking die de prijs betaalt, onschuldige mannen, vrouwen en vooral kinderen, die het leven verliezen of met onherstelbaar diepe trauma's opgezadeld worden.

Maar hoe is het zo ver kunnen komen? António Guterres, Secretaris-generaal van de Verenigde Naties, legde de vinger op de wonde door te wijzen op de jarenlange bezetting en de onderdrukking van het Palestijnse volk. Het leverde hem meteen bakken kritiek op, vaak van mensen die nochtans zouden moeten weten wat het betekent om onderdrukt en vernederd te worden. Wat meer empathie aan beide kanten zou van de wereld een veel mooiere plek kunnen maken.

In dat kader is het interessant om eens ons westers perspectief om te draaien en de wereld te bekijken vanuit de ogen van de Palestijnen. Die van Omar (عمر), bijvoorbeeld, het hoofdpersonage uit de gelijknamige film van de Palestijnse regisseur Hany Abu-Assad. Omar is in wezen een heel gewone jongeman, die zijn brood verdient als bakker en smoorverliefd is op het schoolmeisje Nadia. Omar werkt hard en heeft al heel wat gespaard om zijn droom te verwezenlijken: trouwen met Nadia en samen een gezin stichten. Hij heeft zelfs al een appartementje waar ze samen plannen maken over hoe ze het zullen inrichten. Een alledaags verhaal, dus.

Maar al van bij het begin van de film is het duidelijk dat dit geen gewoon liefdesverhaal is. Dat prille geliefden elkaar stiekem ontmoeten en in het geheim briefjes uitwisselen, dat kunnen we nog herkennen. Veel minder evident is het, dat Omar over de metershoge muur rond het gebied van de Westelijke Jordaanoever moet klimmen, om zijn Nadia te kunnen zien. Als hij daarbij betrapt wordt door de Israëliische politie, wordt hij geslagen en vernederd. Het lijkt erbij te horen, het is duidelijke dagelijkse kost.

En dan komt het andere verschil met onze Vlaamse jongens aan bod: in zijn vrije tijd houdt Omar, samen met zijn jeugdvrienden Tarek en Amjad, schietoefeningen, en ze dromen ervan lid te worden van het 'bevrijdingsleger'. Een zoveelste vernedering is dan ook de druppel die de emmer doet overlopen, en samen besluiten ze om een Israëliische soldaat aan de grenspost te doden: een vuurdoop om volwaardige vrijheids-

strijders te worden. Het is Amjad die, hoewel met grote tegenzin, effectief een kogel afvuurt en een soldaat doodt.

Er volgt een stevige klopjacht waarbij Omar wordt gevangengenomen. De politie weet echter dat hij niet de schutter was, en wil van hem te weten komen wie de dader was. Ondanks zware folteringen weigert Omar te antwoorden. Hij belandt in de gevangenis, waar hij benaderd wordt door leden van Hamas en van de Al Aqsa brigade. Eén medegevangene waarschuwt hem: iemand zal zijn vertrouwen trachten te winnen om hem de waarheid te ontfutselen, maar het zal een collaborateur zijn die hem zal verraden. 'Wat je ook doet,' waarschuwt de man, 'word geen collaborateur: er is geen uitweg en er komt geen eind aan'.

Aan het eind van het gesprek zegt Omar, die de hele tijd heeft gezwegen: 'ik zal nooit bekennen'. Maar dan blijkt dat de man die hem waarschuwde, zelf een undercoveragent is, die het gesprek heeft opgenomen. Omar's uitspraak geldt voor het militair gerechtshof als een bekentenis, en er hangt Omar een gevangenisstraf van minstens 90 jaar boven het hoofd. Wanneer hij zijn advocate vraagt wat ze voor hem kan doen, antwoordt deze: 'zolang de bezetting duurt: niets'.

De agent die hem in de val heeft gelokt, probeert het met hem op een akkoord te gooien: hij wordt vrijgelaten en krijgt een maand de tijd om de dader uit te leveren. Zo niet, zal hij weer opgepakt worden, 'en je wil écht niet terugkomen', waarschuwt de agent hem. Ook blijkt de man alles over Omar te weten, zelfs wie zijn geheime liefde is.

Omar zoekt zijn vrienden op en bedisselt met hen een plan om van de zogenaamde uitlevering van Tarek, die door de politie verdacht wordt, een hinderlaag te maken. Maar het plan mislukt, Omar wordt weer opgepakt, en hij beseft dat iemand hem verraden heeft. Zijn liefde voor Nadia blijft echter zijn zwakke punt, dat handig wordt uitgebuit door de politieman. Die beweert 'zelfs de geheimen van Nadia' te kennen. Hij lijkt medelijden te hebben met Omar en geeft hem nog een tweede kans. Omar wordt weer vrijgelaten, dit keer echter met een enkelband waarmee al zijn bewegingen gevolgd worden.

Doordat Omar tweemaal op korte tijd wordt vrijgelaten, verdenkt iedereen binnen zijn gemeenschap hem ervan een spion te zijn, en zelfs Nadia beschouwt hem als een verrader. En dan ontdekt Omar dat Nadia geheime ontmoetingen heeft met Amjad. Wanneer hij haar daarmee confronteert, doet zij hem een zeer onaangename onthulling.

'Je moet een prijs betalen als je je land wil bevrijden,' zegt iemand in de loop van de film. De prijs die Omar betaalt, is ontzettend hoog.

De film eindigt met een tweede, ontnuchterende verrassing, die Omar doet besluiten: 'we geloofden allemaal het ongelooflijke'.

Soms ontroerend en vertederend, soms bikkelhard is deze film, maar bovenal is de regisseur er meesterlijk in geslaagd het allesdoordringende gevoel van wantrouwen weer te geven dat de Palestijnse gemeenschap onderuithaalt. Door de psychologische spelletjes en chantage van de Israëli's is het uiteindelijk 'ieder voor zich' en je beseft pas hoe onmenselijk het leven op de Westbank is, als je ziet hoe zelfs twee geliefden niet meer weten of ze elkaar mogen en durven vertrouwen. Het is een hel van eenzaamheid.

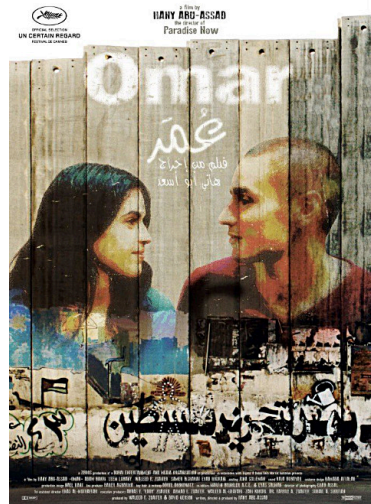
Anderzijds toont de film ook de absurditeit van het conflict. Zelf had ik me al de bedenking gemaakt dat je amper verschil ziet tussen Palestijnse en Israëli'sche mannen, en dat blijkt ook Omar zelf te overkomen. Hij is ervan overtuigd dat de undercoveragent een overgelopen Palestijn is, tot hij hem in het Hebreeuws hoort telefoneren met zijn familie.

Ook via beelden weet Hany Abu-Assad diepere boodschappen mee te geven. Zo heeft Omar, nadat hij Nadia's liefde is verloren, niet meer de kracht om de muur op te klimmen die hij zo vaak opgeklauterd is. Of wat te denken van een affiche op de achtergrond, waarop twee kinderen een boompje planten, met daarbij de (Engelstalige) tekst 'Planting Hope – Social Responsibility': welke hoop kan er nog groeien in zo'n compleet ontworichte maatschappij?

Hany Abu-Assad is een Nederlands-Palestijnse filmregisseur die in 2006 al een Oscarnominatie kreeg voor de film *Paradise now*.

Hij kwam op zijn 19de naar Nederland, studeerde voor ingenieur en werd enkele jaren later filmproducer. In 1991 maakte hij zijn regiedebuut met de documentaire *To Whom It May Concern*. Zijn eerste langspeelfilm, *Het 14de kippetje*, was gebaseerd op een roman van Arnon Grunberg, maar kende geen succes.

De film *Omar* kreeg de speciale prijs van de jury op het Filmfestival van Cannes en een Oscarnominatie in de categorie 'Beste buitenlandse film'.

Gehoord en goedgekeurd

Door Bart Madou

SIMEON TEN HOLT EN ZIJN CANTO OSTINATO

De componist Simeon Ten Holt werd honderd jaar geleden in het Noord-Hollandse Bergen geboren. Wie Ten Holt zegt, zegt meteen *Canto Ostinato*. En terecht. Na een vroegere periode van overwegend atonale muziek, schakelt de componist plots over op harmonische klanken in zijn muziek. Repetitief, dat wel, en nog geen klein beetje ook.

Hij componeert tussen 1973 en 1976 het tonale *Perpetuum*. De naam zegt het al, het blijft duren en zo wil het de componist ook. Onder de naam *Canto ostinato* beleefde het stuk zijn première in 1979.

Minimalistische muziek, heel zeker. Wel honderd (nauwelijks) verschillende secties voor ... ja, voor welk instrument eigenlijk? Voor één, twee, vier piano's? Ook voor andere instrumenten en er bestaat zelfs een versie voor groot orkest. Je moet een beetje masochist zijn om dat tot het einde uit te horen.

Maar de uitvoerder(s) kiest/kiezen de instrumenten. Gaat dat zomaar? Jawel, want Ten Holt laat veel vrijheden toe: dit is het centrale motief, laat het maar klinken zoals je wil, varieer het, herhaal het zoveel als je wil. Hoe het stuk uiteindelijk klinkt en hoelang het finaal duurt, het is bij elke uitvoering anders. Magisch eigenlijk. Een jaar of vier geleden stond er een uitvoering op het programma in het Concertgebouw van Brugge, voor vier piano's. Het publiek zat en lag – je kon lekker lui voor een strandzetel kiezen - verspreid op het podium zelf, rond de piano's, die als een ster tegenover elkaar opgesteld stonden. Een ligconcert was het dus in zekere zin, met de grote specialist Jeroen Van Veen, samen met zijn zus Sandra en twee andere pianisten. Jeroen 'leidde' de uitvoering. Hij bepaalde wanneer en hoelang een herhaling moest duren, de andere spelers 'antwoordden' vaak op een door hem voorgespeelde (en geïmproviseerde) variatie. Na zo'n twee uur spel werd de *Canto* afgesloten (al konden ze natuurlijk nog uren doorgaan).

Canto Ostinato: het blijft een heel merkwaardig en intrigerend werk met veel meditatieve trekjes en het nodigt je voortdurend uit om het grondmotiefje te herkennen in de eindeloos herhaalde maar nauwelijks van elkaar verschillende variaties. Te begrijpen ook dat dit stuk af en toe 'verkracht' werd, vaak tot ongenoegen van de componist zelf: '*...en al die interpretaties verschillen sterk. Zo zelfs dat ik bepaalde interpretaties niet meer als mijn stuk beschouwde. Stilwiderlich noem je dat in het Duits, het hoort niet in de stijl thuis. Net alsof je Middeleeuwse muziek met Mozart combineert.*'

Simeon Ten Holt stierf in Alkmaar in 2012.

Buitenbeentjes

DE VROLIJKE APOCALYPS, HET BLIJE NIHILISME... WIJ ZIJN IN HET ANTROPOCEEN!

Door Bart Madou

I know very well, but still...

150 jaar geleden, in 1873, verscheen *Corsi de Geologia* van de geoloog en paleontoloog Antonio Stoppani, waarin gewezen wordt op de 'over'ontginning van de aarde, waardoor diezelfde aarde door de producten die daaruit voortkomen bedolven raakt. Anderhalve eeuw later is die 'over'ontginning en de massa afval die op en in de aarde (en in de oceanen) terechtkomt hallucinant toegenomen. Nee, we zitten niet (meer) in het Antropoceen maar in het obscene Antrobsceen – de term is van Jussi Parikka, een Finse professor in digitale esthetica en cultuur.

Al die zeldzame mineralen, ze zijn nog maar ontgonnen (vaak in mensonterende omstandigheden in de vroegere kolonies) en verwerkt in een of ander elektronisch eindproduct, of het product is reeds verouderd en belandt linea recta op de steeds maar groeiende (en vervuilende) afvalberg.

De aarde wordt en werd vooral vaak heel antropomorf weergegeven: Moeder Natuur, Gaia, Big (M)other, Pachamama van de Inca's... In zijn roman *When the World screamed* uit 1925 laat Arthur Conan Doyle de megalomane professor Challenger (what's in a name!) een mijnschacht graven naar het binnenste van de aarde. En ja, als de boor de zachtere lagen bereikt, schreeuwt de aarde het plots uit, '*de meest verschrikkelijke gil die ooit geklonken heeft*', waarna er een geleijachtige vloeistof uit het boorgat spuit met een '*penetrante en misselijkmakende geur*'. Een levende aarde die terugvecht. Intussen behoort die metafoor niet meer tot sciencefiction, maar is zij toepasselijk op onze eigen wereld van vandaag. Hoe moeten wij daarmee omgaan? Het ja echt ongelofelijke is dat wij dat allemaal sinds heel lang weten: als de aarde verminkt wordt met nucleair en chemisch afval, PFAS, e-waste enz., vecht ze terug. Een strijd die we niet meer kunnen winnen, om de eenvoudige reden dat we die al verloren hebben. De opwarming van de aarde onder de 2 graden Celsius brengen? Vergeet het maar, nu al is de aarde met 1 graad opgewarmd. CO₂-uitstoot onder de 400 ppm (parts per million) brengen? We zijn er al schromelijk boven gegaan. Het smelten van de Groenlandse ijskappen een halt toeroepen? Ja, op voorwaarde dat we tegen 2020 de CO₂-uitstoot met 80% zouden reduceren... Maar wij zijn in 2023 en zitten midden in de Apocalyps!

I know very well, but still... We weten het wel, maar toch... Toch zijn er mensen die blijven geloven dat het tij wel zal keren: technologie,

ontdekkingen, ... Het zijn de believers in de 5-voor-12-theorie. Voor hen is het altijd vijf over twaalf, terwijl het intussen zelfs niet vijf na twaalf maar ergens half één is misschien.

In haar boek *Apocalypsografie* (een ietwat ongelukkige, complexe doch niettemin juiste titel, maar voor de rest een vlot leesbaar boek) gaat filosofe Lisa Doeland in op al deze vragen, maar ze geeft het toe: ik weet het ook niet. Ze haalt er verschillende theorieën bij, verschillende klimaatexperten, filosofen, sociologen en psychologen ...

Een raak beeld dat onze huidige toestand illustreert, vindt zij in het schilderij *Knuppelende mannen* van Goya. Twee mannen die elkaar bevechten en terwijl niet merken dat ze op drijfzand staan en bijgevolg elkaar alleen maar verder in de grond slaan.

Al even pessimistisch klinkt het verhaal van Timothy Morton. Je bent nog maar drie bladzijden ver in zijn *Duistere Ecologie* en je weet het al: *'Een twaalfduizend jaar oude structuur, een structuur die zo echt lijkt dat we haar 'Natuur' noemen; het traagste en misschien wel effectiefste massavernietigingswapen dat ooit werd bedacht.'* In het vervolg van zijn betoog verdwijnt die 'misschien'. Morton bedoelt natuurlijk (sic) de landbouw, die hij weliswaar niet zo noemt, maar bedenkt met de eerder filosofische term agrilogistiek (*'Beschaving = agrilogistieke terugtocht'*). En aangezien de landbouw uitgevonden werd in Mesopotamië en wij volgens Morton nog niet geëvolueerd zijn – *'wat er gebeurde in Mesopotamië,*

gebeurt nu,' schrijft hij -, blijft hij in zijn boek hardnekkig spreken over 'wij, Mesopotamiërs'.

Het is allemaal heel onheilspellend, het is dan ook niet te verwonderen dat hij heel expliciet – en meer dan eens – het angstaanjagende tweede koor uit Sophocles' *Antigone* citeert, je weet wel: *'Op de wereld is er veel waar je verstand bij stilstaat, maarniets dat meer verbijstert dan de mens. Dat trotseert 's winters de stormen uit het zuiden op de schuimbekkende zee, dat laveert bedreven tussen huizen-hoge golven door. De meest verheven godheid van allemaal, de aarde, snijdt hij van jaar tot jaar aan repen, – hoe onsterfelijk en onvermoeibaar zij ook moge zijn, hij krijgt haar klein met het rusteloze heen en weer van zijn ploegen en het zwoegen der paardachtigen.'* Ook Lars Von Triers *Melancholia* blijft hij in zijn boek oproepen. *Duistere ecologie* wordt beschouwd als een standaardwerk in zijn genre, ik zou het echter niet vlug aanraden, want zijn redeneringen zijn erg compact en vragen het uiterste aan concentratie, ook al kom je soms van die leuke zinnen tegen zoals *'De verleiding dat de verleiding misschien geen verleiding is'* of *'Persoon-zijn betekent bezorgd zijn dat je misschien geen persoon bent'*. Stelt hij een oplossing voor het klimaatprobleem voor? Hij gelooft er althans niet in. *Geo-engineering? 'Een manier om gevangen te blijven zitten in de ontzetting of de tragedie'*. Dan maar de individuele weg inslaan? *'Vis eten betekent kwik eten en een kwetsbaar ecosysteem uitputten. Geen vis eten betekent groenten eten, waarvoor misschien wel pesticiden en andere schadelijke landbouwlogistiek zijn gebruikt. (...) We krijgen onze begaanheid nooit helemaal goed.'* Erg nihilistisch (en cynisch) klinkt dan ook de laatste zin van zijn boek: *'Laten we de olie van de dood op de roerige golven van de agrologistiek gieten. Kom, laten we dansen.'*

Een stuk(je) optimistischer lees je het bij René Ten Bos, de hoogleraar filosofie aan de Radboud Universiteit. In zijn boek *Dwalen in het Antropoceen* gaat hij vooral dieper in op het fenomeen Antropoceen. Wat verstaan wij er eigenlijk onder? Wanneer begon het feitelijk? Is die naam wel correct? Zijn er betere benamingen?

Hij benadert de kwestie vanuit zijn persoonlijke ervaringen als adolescent en als student. Hij herinnert zich de tochtjes uit zijn jeugd in de omgeving van Hengelo, in de buurt van Enschede. Fietsen langs het kanaal waar zeer vervuilende chemische industrie gevestigd was en om de haverklap verbodsborden verschenen *'Verboden toegang', 'Gevaar!'*. Als twintiger geraakt hij in de ban van *Stalker*, een film van Andrej Tarkovski. Al snel komt hij tot de conclusie: *'Dit is het tijdperk waarin de mens en de planeet met elkaar in gevecht zijn. (...) Verdwaald zijn in het Antropoceen wordt een permanente conditie met een onzekere uitkomst'*. Zijn gidsen of beter zijn getuigen, zoals hij hen graag noemt, doorheen het boek zijn vier

filosofen: Maurice Blanchot (omdat hij de belangrijkste denker van catastrofe is), Michel Serres (omdat hij de eerste filosoof is die begreep dat de mensheid een catastrofale geologische kracht is), Dany-Robert Dufour (omdat hij ons attent maakt op de psychologische catastrofe die het Antropoceen mogelijks in een versnelling heeft gebracht) en ten slotte de eerder genoemde Timothy Morton (omdat hij ons duidelijk maakt wat de menselijke 'dieptetendens' tot catastrofe precies zou kunnen betekenen).

Waarom Antropoceen als naam? Om de cascades van catastrofes die op dit ogenblik plaatsvinden onder één noemer te brengen? De oorzaken van die catastrofes zijn zeer complex, de gevolgen jammer genoeg ook. Ten Bos haalt een citaat aan van Paul Crutzen, Nederlands meteoroloog en Nobelprijs scheikunde in 1995, uit 2011.

'De term Antropoceen suggereert: 1. Dat de aarde nu uit haar huidige geologische tijdvak, dat holoceen genoemd wordt, wegtrekt, en 2. Dat menselijke activiteit grotendeels verantwoordelijk is voor dit vertrek uit het holoceen, dat wil zeggen dat de menselijke soort een mondiale geologische kracht op zichzelf is geworden.' Een verklaring waar wij het volkomen mee eens kunnen zijn. Maar Antropoceen is hoe dan ook een containerbegrip, een kofferwoord geworden, reden voor Ten Bos om antropoceen dan maar met een kleine beginletter te schrijven.

Talrijke andere benamingen zijn naar voor geschoven, hier enkele: thanatoceen, plasticocceen, misantropoceen, carbondioxeen, phagocceen, polemoceen, capitoloceen, enzovoort, enzovoort. Capitoloceen benadert misschien nog het dichtst de werkelijkheid waar wij vandaag voor staan. De verantwoordelijken worden er met name genoemd: de kapitalisten. Trouwens, Ten Bos stelt ook voor om het woord kapitalisme te vervangen door kapotalisme.

Hij besluit zijn boek dan ook met de vaststelling dat het antropoceen het bewijs is dat we allemaal behoorlijk van het pad af zijn geraakt en met Dany-Robert Dufour verzucht hij *'dat het al een hele vooruitgang zou zijn als er wat minder vooruitgang was.'*

En dan de altijd terugkerende vraag uit het publiek na een discussie of lezing over dat soort onderwerpen: en wij, kunnen wij daar iets aan doen? Morton en in zijn voetspoor Slavoj Zizek beweren (en terecht, zo meen ik) dat achter de discussies over het verkleinen van onze ecologische voetafdruk een enorme schijnheiligheid schuilgaat. Denk er maar eens aan als je straks de contactsleutel van je auto omdraait en beseft dat honderden miljoenen over de wereld dat ook dagelijks doen.

Lisa Doeland, *Apocalypsofie*, Ten Have, 2023, 174 blz.

Timothy Morton, *Duistere Ecologie*, Boom, 2018, 238 blz.

René Ten Bos, *Dwalen in het antropoceen*, Boom, 191 blz.

EEN LITERAIRE INBRAAK

Door Andreas Van Rompaey

Een van de figuren uit onze vroege literatuurgeschiedenis met wie moderne auteurs zich het meest verbonden voelen, is ongetwijfeld Hadewijch. Ook Stefaan van den Bremt bleef altijd gefascineerd door deze dertiende-eeuwse mystica, die hij als scholier ontdekte dankzij leerkracht Marcel Schurmans en de bloemlezing *Zuid en Noord*. Recent gebruikte hij zijn kennis en ervaring als romanist om Hadewijchs *Liederen* (ca. 1240) te vertalen naar het Spaans: de vertaling kon op veel belangstelling rekenen en verscheen eerst in Mexico en later in Spanje. Tijdens dit project kwamen ook enkele bewerkingen en hommages tot stand die hij nu samenbrengt onder de meerduidige titel *Leenman* (2023). In de gangbare betekenis verwijst het woord naar het feodale stelsel waarmee de ter sprake gebrachte middeleeuwers, Hadewijch en haar tijdgenoot Dante, geconfronteerd werden. Van den Bremt wil echter vooral zijn dankbaarheid betuigen aan zijn eigen 'beschermheren', zoals Remco Campert en J. Bernlef, die teksten van hem opnamen in publicaties. Daarnaast heeft 'leenman' bij hem betrekking op de bijna onvermijdelijke praktijk van intertekstualiteit, van literaire ontleningen.

Dit betekenisaspect zit tevens in de titel van zijn vorige dichtbundel *Schaduw lezen* (2021) vevat. De al eerder door hem aangehaalde Bertolt Brecht sprak dan weer over literaire 'inbraken': '*Een goed gedicht is een geslaagde inbraak [...]. De dader duldt geen tegenspraak van wie bestolen werd.*' Door een eresaluut te brengen aan de canon maakt Van den Bremt zich met *Leenman* nadrukkelijk hieraan schuldig. In plaats van verschillen te benoemen, verwoordt hij de door veel schrijvers gedeelde psychologische en creatieve onrust. Hij creëert een netwerk dat zich uitstrekt van Hadewijch tot François Villon, van Bertolt Brecht tot Lucebert. Het laatste gedicht, '*Het ongeboren vers*', geeft dan ook gestalte aan het soms moeizame scheppingsproces: '*Mij schoot iets door het hoofd. Ik poogde het te vatten in woorden, in een vers – het brak, het was te broos. Het mekkert in mijn hoofd. Ik krijg het niet te pakken. Ik kreeg het niet verwoord. Nu is het me ontschoten.*' Verder illustreert deze bundel hoe de auteur via verbindingen steeds meer de nadruk legt op de consistentie van het eigen werk. In tegenstelling tot wat collega-dichter Bart Stouten suggereert, gaat het helemaal niet om een nieuwe fase in zijn oeuvre, maar veeleer om de overbrugging van al het voorgaande. Van den Bremt breekt in bij Hadewijch en haar deelgenoten, maar dus ook bij zichzelf.

Stefaan van den Bremt, *Leenman*, Uitgeverij P, Leuven, 2023, 56 blz., ISBN 9789464757163.

KRASSE KOPPEN IN HET KMSKA

Door Chris Rachel Spatz

De eerste grote tentoonstelling van het Koninklijk Museum Schone Kunsten Antwerpen, na de heropening in september 2022, is meteen een letterlijke blikvanger. De bezoeker staat oog in oog met 76 Belgische en internationale topstukken uit het genre 'tronies'. Het is alvast een heerlijke en leerrijke confrontatie.

Vage afgrenzing van genres

Alles draait in *Krasse Koppen* om anonieme, expressieve koppen. Tronies, een Middel nederlandse term voor naamloze gezichten. Dus geen portretten waarop de fysionomie, meestal van de opdrachtgever, wordt herkend. Gelaatstreken die de kunstenaar dan liefst zo waardig en pluimstrijkend mogelijk moest portretteren, want op een 'echt' portret wordt immers niet gelachen. Het genre 'tronie' ontwikkelt zich, op het scharnier van de 16de en 17de eeuw, uit het schilderen van studiekoppen, tot gaandeweg een volwaardig genre. *De lachende man* van Rembrandt is een tronie.

De functie van studiekoppen en tronies is evenwel verschillend. Rubens, Jordaens en Van Dyck gebruikten studiekoppen bij composities van o.a. Bijbelse, mythologische of historische doeken, bevolkt door een waaier aan personages. Die koppen behoorden tot de inventaris van het atelier. Wat creatieve aanpassing met wisselend kapsel of hoofddeksel zorgde voor een andere uitstraling. De drempel van studiekop naar een verkoopbaar mini-schilderijtje was laag. De stap naar handel in werken op klein formaat was gezet. De kunstmarkt speelde er gretig op in en daardoor werd meteen ook de beurs van de kunstenaars gespekt.

Expressie van het gezicht

Ik kan met moeite een geeuw onderdrukken bij het zien van *De Geeuwer*, waarvan een kopie naar Bruegels origineel in de collectie hangt. De meningen zijn verdeeld over het feit of hij, of zijn tijdgenoten en navolgers, zich lieten inspireren door het observeren van levende modellen of dat ze stereotypen hanteerden van imaginaire gezichten.

In beide gevallen was Bruegel gefascineerd door de expressies van het menselijk gelaat. Fysionomie verbonden aan een sociale klasse en daarbij clichés omarmend. Wie slecht is, is sowieso lelijk. Geïdealiseerde schoonheid hoeft niet meer. Beweert Erasmus immers niet dat het gezicht de spiegel van de ziel is? Gezichten verraden hun achtergrond en vertellen een verhaal op paneel of canvas. De 42 spieren van het gezicht bieden veel uitdrukkingsmogelijkheden. Op het paneel van de *Kruisdraging* (Bosch) hebben alleen Christus en Veronica een edel gelaat, de anderen hebben lelijke smoelen.

Anonimiteit waarborgt vrijheid

Anonimiteit van de geportretteerde is een vrijgeleide voor de kunstschilder. De afgebeelde mag gapen, smoelen trekken, gekke bekken trekken zoals *Jongen die een bek trekt* van Adriaen Brouwer. *De bittere dronk* van Brouwer katapulteert je blik meteen naar de opengesperde mond van de man; de tronie krijgt de allure van een karikatuur. Zo ook Quinten Massijs' *Oude Vrouw*, waarvan de Engelse ondertitel *The Ugly Duchess* meer tot de verbeelding spreekt.

Haar opgestuwde boezem, de mannelijke en zelfs dierlijke trekken, de flaporen. Spot? Satire? Massijs hijst de vlag van de vrijheid. Het is een paneel met een pendant dat de reis vanuit Amerika niet kon maken. Het duo staat bekend als *Een grotesk koppel* en refereert aan liefde op latere leeftijd, vaak onderwerp van spot.

De lachende man van Rembrandt is een klein schilderij van olieverf op een met bladgoud bedekte koperplaat. De man wekt eerder een sympathiek medelijden op dan dat het me vrolijk stemt. Gevlekte huid, afgebrokkelde tanden, maar de kleine krassen, met de achterkant van zijn penseel, in de snorharen van de lacher aangebracht, brengt de hand van de Meester wel heel dichtbij. Subliem! Opmerkelijk veel tronies van oude mensen in *Krasse Koppen*. Hoe ouder en hoe meer doorleefd een gezicht is, hoe expressiever zichtbaar. Het boos kijkende kind van Anthony Van Dyck spreekt dit tegen.

Leentjebuur

Intens werk achter de schermen, wat uitleenprocedures toch wel zijn, resulteerde in leentjebuur spelen bij de meest prestigieuze musea ter wereld. Onder de 40 bruikleengevers o.a. het Louvre in Parijs, het Prado in Madrid, de National Gallery in Londen, het J. Paul Getty Museum in Los Angeles, het Rijksmuseum Amsterdam, het MSK Gent, de National Gallery Dublin ... *Krasse Koppen* zal trouwens verkassen naar Dublin!

Hoofd van een boerin (Alte Pinakothek van München) van Pieter Bruegel I bevestigt de stelling dat bepaalde stereotypes verbonden zijn aan hun afkomst. Boerengezichten beantwoorden aan een verweerde donkere huid en wat domme blik. Misschien was dit werkje ooit deel van een groter geheel.

De Lachende jongen (Mauritshuis) van Frans Hals brengt de gemiddelde leeftijd van de geëxposeerde tronies wat naar beneden. Rubens' *Studie voor koning Balthasar* (The J. Paul Getty Museum, Malibu) bewijst hoe meesterlijk hij ook het schilderen van een donkere huid beheerste.

De *Twee hoofdstudies van een man* van Anthony Van Dyck konden als het ware te voet de oversteek maken vanuit het Snijders & Rockoxhuis.

Buitenbeentjes

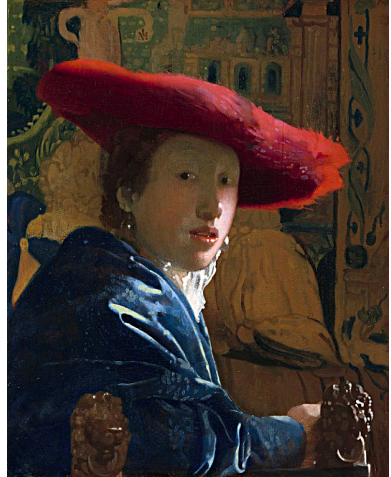
Ik ontdekte Michaelina Wautier reeds als één van de acht geëxposeerde vrouwen in de permanente tentoonstelling van het KMSK. Haar *Hoofdstudie van een jonge man* (1653) hangt, als enige werk van een vrouw, tussen de andere krasse koppen. Ze had het geluk een atelier te delen met haar broer Charles, want een vrouw als kunstenaar was niet evident in die tijd. De jongeheer op het schilderij wendt de blik af van de bezoeker; zijn bovenlichaam draait driekwart naar links. Keek hij misschien aldus omdat hij kon ingezet worden als onderdeel voor een groter werk? Nochtans is het werk gesigineerd en gedateerd en was wellicht bestemd voor de kunstmarkt.

De formele afbeelding van *Abraham Grapheus* van Cornelis de Vos draagt de naam van het model. De pose, de attributen en zijn kostuum communiceren zijn identiteit. Dus toch een echt portret; een buitenbeentje in *Krasse Koppen*? Het werk rechts toont echter ook het gezicht van Grapheus, naar levend model gemaakt en meermaals ingezet voor andere schilderijen; in dit geval gaat het enkel om de expressie. Het maakt niet uit wie hij was. Licht, vorm en kleur zijn hier protagonisten. Deze muur is een perfect vergelijkingspunt.

De 18de-eeuwse, zo modern lijkende, tinnen buste de *Gaper* van Frans Xaver Messerschmidt is het enige beeldhouwwerk in de expositie. *Rundskop* van Jan Asselijn is een grappige Spielerei van de curatoren Koen Bulckens en Nico Van Hout.

De ultieme tronie

Michael Sweerts' *Hoofd van een meisje* is wellicht de ontdekking van deze expo-sitie. Zij ontwijkt de blik van de bezoeker. Het wit van haar ogen licht op, haar wangen blozen, haar mond is zeker bereid tot een echte glimlach. Je zou de vrij onbekende Sweerts ook de Vlaamse Vermeer kunnen noemen. Zijn meisje hangt naast het *Meisje met de rode hoed*, één van de weinige tronies van Vermeer, zijn kleinste, bewaarde werkje. Ze draagt een intens rode, aan de rand pluizige baret en traanvormige oorbellen waarbij lichttoetsen een parel suggereren. Rechts invallend licht verraadt zich op de leuning van de stoel en in de minuscule glinstering in het rechteroog van de jonge deerne. Geen witte stip maar heel inventief een licht-groene!

Voor curator Dr. Nico Van Hout is *Meisje met de rode hoed* (overgekomen uit Washington) de conclusie van deze tentoonstelling. Het is de versmelting van licht, expressie, vorm, het is de ultieme tronie.

Belevingszalen

De echte kunstwerken zijn gescheiden van ruimtes voor meer actieve beleving. Lichtinval en een gezicht bekijken vanuit verschillende perspectieven sluit aan bij het thema 'Licht en Schaduw'. De hoedencarrousel valt blijkbaar erg in de smaak bij de dames. Er is ook een tekenatelier. Een audiogids, in meerdere talen, informeert en vertelt verhalen en anekdotes achter de topstukken.

De thema-editie *Krasse Koppen* van het tijdschrift *Openbaar Kunstbezit Vlaanderen* is de ideale intro tot deze expositie.

Praktisch: *Krasse Koppen* is te zien tot 21 januari 2024.
Meer info: <https://www.kmska.be>

Het Beleefde Genot —Activiteiten in 2024

- 4 februari 2024 om 10:30 u. in het Veltershof
Reeks: Onbekend(?), niet onbeminde
Maria Dermoût en Thilly Weissenborn
door Bart Madou
- 25 februari 2024 om 10:30 u. in het Veltershof
Leopold Flam
door Kristien Hemmerechts
i.s.m. Bibliotheek Zedelgem en VFL
- 24 maart 2024 om 10:30 u. in het Veltershof
De dood van de literatuur
door Prof. Em. Dirk De Geest
- 21 april 2024 om 10:30 u. in het Veltershof
Reeks: Onbekend(?), niet onbeminde
Isak Dinesen en Kuki Gallmann
door Bart Madou
- 29 september 2024 om 10:30 u. in het Veltershof
Reeks: Onbekend(?), niet onbeminde
Bruno Schulz en Mieczyslaw Weinberg
door Bart Madou
- 2 oktober - 31 oktober 2024, dagelijks
Kunstenaars van Het Beleefde Genot
Tentoonstelling in Groenhove, Torhout
- 17 november 2024 om 10:30 u. in het Veltershof
13de Thomas Mannlezing
Transtienertijd
door Griet Vandermassen

HET BELEEFDE GENOT
CULTURELE EN LITERAIRE KRING